

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

**Symbolika a prostor: Mechanismy
sociálního vyloučení**

Bc. Jan Zadina

Vedoucí práce: PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použil.

V Olomouci dne 29.3.2015

Děkuji PhDr. Danielovi Topinkovi Ph.D., kterému vděčím za odborné vedení, čas, projevenou důvěru a především za životní zkušenost v podobě příležitosti učit se výzkumnou prací v průběhu celého mého studia na Univerzitě Palackého.

Anotace

Tato diplomová práce popisuje situaci sociálně vyloučených Romů žijících v sociálně vyloučených lokalitách ve dvou různých městech se zaměřením na popis prostorových a symbolických aspektů sociálního vyloučení, jejich vývoje v čase a vlivu systémových opatření na jejich proměny z pohledu vnímání veřejnosti i obyvatel sociálně vyloučených lokalit.

Klíčová slova

Sociální vyloučení, Romové, symbolické vyloučení, prostorové vyloučení, sociální politika

Abstract

This theses describes the situation of Romany living in socially excluded localities in two different cities. The main scope of the work is to describe the spatial and symbolic aspects of social exclusion, its chronological development and the influence of systematic intervention involved. The work reflects the shifts in interpretation of the changes by both general public and the inhabitants of the socially excluded localities.

Keywords

Social exclusion, Romani, spatial exclusion, symbol exclusion, social politics

Obsah

1	Úvod	- 1 -
2	Teoretická východiska a vymezení pojmů	- 3 -
2.1	Jak naložit s konceptem sociálního vyloučení?	- 6 -
2.2	Co rozumím sociálně vyloučenou lokalitou?	- 9 -
2.3	Symbolické vyloučení v kontextu diplomové práce	- 10 -
2.4	Městský prostor a sociokulturní souvislosti urbanizace.....	- 12 -
3	Výzkumné cíle.....	- 15 -
4	Metodologie	- 16 -
4.1	Výběr zkoumaných měst	- 16 -
4.2	Vztah k prostoru	- 18 -
4.3	Image lokality- symbolické konotace prostoru	- 20 -
4.4	Cílové skupiny	- 26 -
4.5	Jak probíhal výzkum	- 27 -
4.6	Kódování.....	- 32 -
5	Olomouc	- 33 -
5.1	Sociálně vyloučené lokality.....	- 33 -
5.2	Systémová intervence	- 35 -
5.3	Shrnutí	- 39 -
6	Šternberk.....	- 42 -
6.1	Lokalita na ulici Kamenná	- 43 -
6.2	Lokalita na ulici Štěrková	- 44 -
6.3	Lokalita na ulici Písková	- 46 -
6.4	Systémová intervence	- 48 -
6.5	Shrnutí	- 51 -
7	Vnímání sociálně vyloučených lokalit majoritní veřejností.....	- 55 -
8	Reflexe sociálně vyloučených lokalit a jejich proměn z pohledu Romů	- 63 -
9	Shrnutí.....	- 67 -
9.1	Olomouc	- 67 -
9.2	Šternberk	- 68 -
10	Závěr.....	- 74 -
11	Zdroje	- 78 -
11.1	Elektronické zdroje	- 82 -

1 Úvod

Svou bakalářskou diplomovou prací jsem napsal na téma prostorového vyloučení v kontextu rozdílů mezi povahou sociálně vyloučených lokalit na venkově a ve městech. Tato diplomová práce bude odrážet moje další smýšlení o diverzitě sociálně vyloučených lokalit, a to zejména z hlediska vztahu mezi prostorovými, symbolickými a sociálními souvislostmi a vlivu působení systémových aktérů na ně. Téma mi vnuknulo postupné poznávání desítek sociálně vyloučených lokalit i komplexnější vhled do některých, řekněme, lokálních souvislostí exkluze Romů z majoritní společnosti v České Republice.

Smyslem této práce je popsat souvislosti symbolických a prostorových aspektů sociálně vyloučených lokalit ve městech Olomouc a Šternberk a zaznamenat jejich vývoj, jak se promítnul do vnímání obyvatel sociálně vyloučených lokalit i lokální majoritní veřejnosti. Výsledkem této práce by pak neměla být obecně uplatnitelná teorie o souvislostech prostorových a symbolických aspektů sociálního vyloučení Romů v obci v závislosti na faktorech, jako je velikost populace obce a dalších. Těžiště mé diplomové práce by naopak mělo spočívat spíše v deskriptivní rovině. Zároveň ale také nechci degradovat tuto práci na pouhé akademické cvičení. Zaobírat se vzájemnými souvislostmi symbolických, prostorových, sociálních a systémových faktorů i na tak relativně malém vzorku, jaký představuje byť pouhých několik lokalit ve dvou městech, představuje velice komplexní a komplikovaný problém, jehož

skutečné rozměry jsem si začal plně uvědomovat teprve tehdy, když se přede mnou začala hromadit kvanta různorodých dat, rozhovorů, dokumentů, odborných článků a knih.

S tím, jak se teoretická příprava a následný výzkum rozrůstaly, mne rozměry tohoto problému začínaly čím dál více zneklidňovat. Jsem přesvědčený, že už v takto vymezeném rozsahu by detailní zpracování výzkumu mohlo vydat na formát disertační práce. Aby si pak dále vymezený výzkum a jeho zpracování mohlo nárokovat i malou míru reprezentativnosti, bylo by zřejmě třeba systematičtěji nakládat s faktory, jako je velikost měst, jejich správní klasifikace a s ní související systémové aspekty, situace na místním trhu práce a tak dále. Navíc by pravděpodobně vzorek dvou měst byl příliš malý. Moje snaha tak tkví v úmyslu téma především otevřít, jelikož jsem za několik let působení v oblasti výzkumu sociálního vyloučení a navazujících systémových i jiných sociálních opatření nabyl dojmu, že jde o perspektivu v neakademickém prostředí poměrně marginální.

2 Teoretická východiska a vymezení pojmů

Při hledání zdrojů o zkoumání prostorových a symbolických perspektiv ve městě jsem inspirativním shledal postup Kevina Lynche. Jeho pojem imageability, který bych si, alespoň podle toho, jak jsem ho pochopil, troufnul přeložit jako obraznost a zároveň jedinečnost, dle mého názoru, prostor a související symbolické obsahy dobře spojuje: „Je to vlastnost objektu, která u každého pozorovatele vyvolá silný image.“¹ a „Město s vysokou mírou imageability, tzn. s vysokou mírou čitelnosti či snad zřetelnosti, resp. schopností vyvolat dojmy „dominant“ jako orientačních bodů, se nám bude jevit i jako dobře utvářené, výrazné a obdivuhodné. Vzbudí pozornost našich smyslů a tím i zájem se na věci hlouběji podílet.“² Pokud krátce odbočím, dá se podle mé zkušenosti za město s výraznou mírou imageability považovat Olomouc. Řada Olomoučanů, ale nejen jich, dokonce i studentů, kteří ve městě pobývají několik let, má podle mých pozorování k městu hrdý vztah a často mluví o jeho krásách a celkově jako o dobrém místu pro život. V souladu s tvrzením Kevina Lynche není nikterak obtížné najít známky toho, že Olomoučané mají i *„zájem se na věci hlouběji podílet“*, o čem můžou svědčit občanská hnutí, která se vymezují proti různým stavebním objektům, které podle nich do Olomouce nepatří.³ Kevin Lynch ale popisuje prostor z jiné perspektivy, než jakou jsem na prostor nahlížel.

¹ LYNCH, Kevin. *Obraz města: The image of the city*. 1. do češ. přel. vyd. Praha: Polygon, 2004, xi, 202 s. ISBN 80-727-3094-0.

² Tamtéž

³ Příkladem může být hnutí „Občané proti Šantovka Tower“ a řady jednotlivců i skupin, které se vymezují zejména proti výškovým budovám v Olomouci.

Nezajímal mne totiž prostor města nebo obce, ale jeho konkrétní část, a to prostor sociálně vyloučených lokalit obývaných převážně Romy.

Zmiňovaný pojem imageability má v podání Kevina Lynche pozitivní vyznění. Město vykazující tento rys vyniká schopností vyvolávat ve svých obyvatelích a návštěvnicích různé paměťhodné dojmy. Zkusme však změnit měřítko uvažování- namísto měst zvažme, zda stejné vlastnosti nemůže mít městská čtvrť nebo dokonce i jediný dům. Vztahovat Lynchův pojem k sociálně vyloučeným lokalitám, obzvláště k jejich prostorovým vlastnostem, může dávat smysl. Namísto v kontextu sociálního vyloučení tradičnějších termínů, může pomoci uvědomit si rozdíl mezi symbolickými a prostorovými souvislostmi ve výpovědích o sociálně vyloučené lokalitách. Pokud připustíme, že náboj tohoto pojmu může být i negativní, pak může dle mého názoru dobře posloužit jako nástroj pro rozlišování toho, kdy se bavíme o prostorových, a kdy už o symbolických problémech.

Řada autorů přistupuje ke konceptům symbolického a prostorového vyloučení jako k úzce propojeným až jako k takřka subkategoriím konceptu sociálního vyloučení. Jakkoliv může jít o fakt, rozhodl jsem se zaměřit se pro potřeby mého výzkumu právě na symbolické a prostorové vyloučení. Pokud bych se chtěl spokojit například s kategorií prostorového vyloučení, nebyl bych schopen dostatečně podrobně přinejmenším vyvodit teoretické závěry. Pro snazší pochopení uvedu příklad, kterému se budu ještě v další části práce věnovat. Ve Šternberku se dá mluvit zhruba o třech sociálně vyloučených lokalitách, přičemž každá z nich jeví jinou míru imageability, symbolického a prostorového

vytlučení. Jedna z lokalit, která je navíc vnímaná nejvýrazněji, stojí prakticky v centru města a v žádném případě se nedá mluvit o prostorové exkluzi. Nejvýrazněji je ale vnímaná kvůli tomu, jak vypadá a kvůli svým obyvatelům, jejichž přítomnost je jasně zřejmá díky dětem, které pobíhají kolem, jejich rodičům, kteří často posedávají na lavičce v malém parčíku vedle jejich domu, anebo sledují okolní dění z oken, ve kterých se často větrají peřiny a suší prádlo. Právě vizuální znaky, jako je sušení prádla, větrání peřin z oken, odpadky povalující se kolem lokalit, nebo oprýskaná fasáda nebo pobíhající a údajně hlučné (nejen) děti jsou majoritními respondenty nejčastěji zmiňovány jako typické znaky této sociálně vyloučené lokality. Podle mého názoru přitom můžeme tyto znaky těžko označit za prostorové kvality lokality a domnívám se, že hlavní je jejich symbolický náboj, na jehož pozadí rezonuje struna etnicity obyvatel.

Podíváme-li se na jinou sociálně vyloučenou lokalitu na ulici Písková, už o prostorové segregaci jednoznačně mluvit můžeme. Od nejbližší obytné zástavby tuto lokalitu dělí zhruba sto metrů a do domu například ani není zavedena kanalizační přípojka (Pro město by totiž bylo neefektivně drahé kvůli několika domům na okraji ji zbudovat.). Symbolický náboj lokality je přitom slabší a s vizuálními kvalitami lokality až tak nesouvisí. Často zmiňovanými typickými prvky jsou přítomnost psů (jejich štěkot) a automobilů a jejich vraků před domem. Někdy bývá zmiňován také zápach způsobený septikem, který se podle některých svědectví nevyváží zrovna pravidelně. Samotný dům je ale vizuálně v dobrém stavu a odpadky v okolí také v neobvyklé míře nenajdeme. Zatímco by se mohlo zdát,

že symbolické vyloučení je jednou z vrstev sociálního vyloučení, je také skutečností, že symbolické vyloučení má široký sociální kontext a souvislosti: „sociální a kulturní identita jsou do značné míry identitami symbolickými. Členství v kolektivitě je symbolicky potvrzováno (podobnost) či odmítáno (odlišnost) a kolektivita je symbolicky konstruována a pomocí symbolů je i stvrzována. Symbolická exkluze je spojena se stigmatizací jedinců i sociálních skupin vnímaných jako odlišní, deviantní či cizí. Jejich označování (labeling) slouží k jejich vyčlenění z hlavního proudu společnosti.“⁴

2.1 Jak naložit s konceptem sociálního vyloučení?

Koncept sociálního vyloučení, tak jak k němu přistupuje Mareš,⁵ představuje jakýsi zastřešující pojem, pod který spadají aspekty prostorové, symbolické, ekonomické a další. Z tohoto hlediska teoreticky není překážkou užívání tohoto konceptu nehledě na jeho široké obecné vymezení, jeho podstatou totiž má být především fakt, že je nositel vyloučen ze společnosti a má tak ztížený či znemožněný přístup ke zdrojům a příležitostem. Osobně ale problém v takto obecně vymezeném pojmu sociální exkluze do určité míry spatřuji. Domnívám se, že na vrub širokého vymezení, ale především z toho plynoucí často rozvolněné interpretace pojmu, obzvláště v zasazení do různých diskursů- zejména mediálního a politického. Koncept

⁴ MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, roč. 36, č. 3.

⁵ MAREŠ, Petr. *Faktory sociálního vyloučení*. 1. vyd. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006. 41 s. ISBN 80-87007-15-8.

sociálního vyloučení bývá nejen mediálně často etnizován⁶, o lidech bez domova zřídka slyšíme i ve veřejnoprávních médiích jako o osobách sociálně vyloučených, i když definici sociálního vyloučení jednoznačně odpovídají: „Ukázalo se, že romská etnicita byla všemi našimi komunikačními partnery považována za jeden z hlavních atributů těchto lokalit, a to i v případech, kdy poukazovali na fakt, že ne všichni jejich obyvatelé jsou Romové. V jejich výpovědích se problémovost lokalit až na výjimky nespojovala s dalšími prvky sociálního vyloučení, jako jsou bezdomovectví, žebrota, azylové domy, nebo s jinou než romskou etnicitou.“⁷

Možná vůbec pak v souvislosti se sociální exkluzí neuslyšíme mimo prostředí akademické a diskurz sociálních služeb o zdravotně nebo mentálně handicapovaných osobách. Zato se nezřídka mluví o sociálně vyloučených lokalitách se silně implikátním etnickým podtextem směřujícím k Romům. Přesto že jde námět spíše pro diskursivní analýzu, domnívám se, že z pojmu sociálního vyloučení za dobu jeho existence v zájmu politické korektnosti stal eufemismus, který částečně či úplně nahradil jiné pejorativní pojmy, které se často v mediálním a politickém diskursu objevovaly (např. romské ghetto, neplatič, nepřizpůsobivý). Slovy Mareše: „Symbolické vyloučení dnes často zprostředkovávají masmédia. Bauman (1999:91) v tomto ohledu cituje Kapuścińského, podle

⁶ HIRT, Tomáš. Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů. *AntropoWeb: Antropologický portál* [online]. 2007, roč. 2007, 2-3 [cit. 2014-12-06]. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/prehled-nejasnosti-spjatych-s-konceptem-etnicit>

⁷ VACKOVÁ, BARBORA, LUCIE GALČANOVÁ a ONDŘEJ HOFÍREK. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, č. 4, s. 633-656.

něhož média ve veřejném mínění usazují umělý obraz brutality světa vyloučených - obraz odpudivých ulic, na první pohled neprůchodných oblastí, zveličené zpodobnění světa mimo morálku a bez naděje na spásu“⁸

Domnívám se zkrátka, že sociální vědy stejně jako psychologie, na jejímž poli byl problém mnohokrát tematizován,⁹ neexistují v sociálním a kulturním vakuu a jejich termíny s jakkoliv pečlivě vybroušenými definicemi, prosakují do veřejného prostoru, veřejné, mediální i politické diskuze. Největší nebezpečí, stejně jako u zmiňované psychologie, totiž spočívá v sociálním labelingu, přičemž užití odborných termínů má specifickou a velmi výraznou symbolickou „hodnotu“.

S přihlédnutím ke zmíněnému problému považuji další užívání pojmu sociálního vyloučení za poměrně problematické. Na druhou stranu jde ale o etablovaný a tradiční termín, takže je příhodné ho používat a osobně postrádám takové přesvědčení o vlastní pravdě, abych navrhoval koncept nový. Mimo jiné i proto, že odklon od diskurzu sociálního vyloučení k novému, by dle mého názoru nebyl daleký svým významem paradigmatické změně ve společenských vědách.

Otázka, kterou si chci položit, nezní „Nakolik jsou Romové ve zkoumaných lokalitách sociálně vyloučení?“, nýbrž „Fakticky čím a jak jsou souvislosti interpretovány?“. Logicky by se pak nabízelo zřeknout se konceptu sociálního vyloučení

⁸ MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, roč. 36, č. 3.

⁹ VYBÍRAL, Zbyněk. Critical Psychology in the Czech Republic: One of Possible Descriptions. , *Annual Review of Critical Psychology*. 2006, č. 5. Dostupné z: <http://www.discourseunit.com/annual-review/arcp-5-critical-psychology-in-a-changing-world-contributions-from-different-geo-political-regions/>

v jeho šíři a obecnosti a přihlásit se k možná opomíjeným dílčím „vyloučením“, přičemž já jsem si vybral zkoumat aspekty symbolické a prostorové, protože spolu úzce souvisí.

2.2 Co rozumím sociálně vyloučenou lokalitou?

Pro účely mé práce jsem jako z nejvhodnější vycházel z definice sociálního vyloučení Davida Byrne: „Sociální vyloučení je definováno jako mnohadimenzionální proces, ve kterém se kombinují různé druhy exkluze: participace na rozhodování a politických procesech, přístup k zaměstnanosti a materiálním zdrojům a integrace v kulturních procesech. V kombinaci tvoří akutní formu vyloučení, které se odehrává v prostoru určitých čtvrtí.“¹⁰¹¹ Tato definice odráží všechny aspekty, kterým se výzkum věnoval. Stranou definice jsem ale považoval zkoumané lokality za sociálně vyloučené prostě i proto, že jsou za takové považovány ve výzkumném a sociálně politickém kontextu, jak dokazuje řada výzkumů. Namátkou například tzv. Gabalova zpráva¹², článek „Konflikt romských sociálních skupin v prostředí malého českého města“¹³ a další dále citované zdroje.

¹⁰ BYRNE, David S. *Social exclusion*. Philadelphia: Open University Press, 1999, xi, 158 p. ISBN 03-351-9974-7.

¹¹ Překlad citace- autor

¹² *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : GAC, 2006 [cit. 2011-04-18]. Pojmy, s. 9. Dostupné z WWW: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf.

¹³ TOPINKA, Daniel a Jan ZADINA. Konflikt romských sociálních skupin v prostředí malého českého města. In: LUŽNÝ, Dušan. *Sociální konflikty: sociologická a andragogická perspektiva*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, 21- 39. ISBN 978-80-244-3432-2.

2.3 Symbolické vyloučení v kontextu diplomové práce

Snažil jsem se zkoumat odlišnosti v image lokalit, změny v povaze a síle vnímání symbolického statusu lokalit i jejich obyvatel. Nabízelo se poměrně logicky vybrat si sociálně vyloučené lokality s výraznou imageability. Na základě několikaletého zkoumání lokalit obývaných Romy ve Šternberku a v Olomouci a základním přehledu o veřejném mínění ohledně těchto lokalit, jsem naznal, že právě převážně Romy obývané sociálně vyloučené lokality a jejich obyvatelé, nesou skutečně výrazně vnímaný symbolický status. Jeho základní charakteristikou přitom je, že jeho nositelé jsou majoritní společností v první řadě vnímání jako příslušníci etnické skupiny a nositelé různých stereotypů, než jako občané.¹⁴

K tomuto názoru jsem dospěl mimo jiné i díky následujícímu. Po dobu několika let jsem v rámci několika výzkumů navštěvoval různé Romy obývané sociálně vyloučené lokality (vymezeny v rámci oněch výzkumů, např. v Litoměřicích¹⁵). Velice často, zejména v případě menších měst, jako je Moravský Beroun¹⁶, představovalo nudnou a přitom dlouhou součást výzkumu dojíždění a docházení za do předem vytipovaných sociálně vyloučených lokalit. Ač jsem věděl, kam jdu, stejně jsem se příležitostně ptal kolemjdoucích, kde

¹⁴ MAREŠ, Petr. *Faktory sociálního vyloučení*. 1. vyd. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006. Etnicita - Romové, s. 17. ISBN 80-87007-15-8.

¹⁵ SOCIOFACTOR S.R.O. *Situační Analýza Město Litoměřice: Situační analýza sociálně slabých rodin ohrožených sociální exkluzí* [online]. 2012 [cit. 2015-03-24]. Dostupné z: http://komplan.litomerice.cz/upload_dokumenty/zprava-situacni-analyza-final.pdf

¹⁶ SOCIOFACTOR S.R.O. *Situační Analýza - ORP Šternberk: v rámci individuálního projektu Olomouckého kraje „Zajištění integrace příslušníků romských komunit“*. Ostrava, 2011.

je v jejich městě „dům hrůzy“ nebo „místní Bronx“¹⁷. Nebylo pro mne překvapením, že drtivá většina dotazovaných mě bez zaváhání odkázala na jednu z lokalit obývaných právě převážně Romy.

Symbolický status Romy obývaných sociálně vyloučených lokalit přitom nevnímají výrazně pouze členové majoritní společnosti. Výrazně ho hodnotí velice často Romové, ať už jde o obyvatele těchto lokalit, nebo Romy žijící mimo ně¹⁸. Co se týče obyvatel sociálně vyloučených lokalit, ti vnímají tento status často jako stigmatizující. O svém bydlišti často neradi hovoří, kazí jejich vlastní společenský status a nezřídka se vymezují jednak proti svému aktuálnímu bydlišti. To bývá označováno za dočasné, nedobrovolné a soužití s ostatními obyvateli bývá často konfliktní.¹⁹ Romové, kteří v městských sociálně vyloučených lokalitách přímo nežijí, pak o nich často mluví jako o jakémsi místě úpadku, do kterého se přestěhovat, znamená selhat, ztratit důstojnost, soukromí a například i bezpečí pro svoje děti.²⁰ Nejednou jsem tak zaznamenal od několika Romů variace na výrok také romské respondentky aktuálně žijící na prostějovském venkově, avšak pocházející z městské sociálně vyloučené lokality: „Však jsme spokojení tady, už nikdy bych nešla zpátky do Přerova za cigánama.“. Domnívám se, že za tímto výrokem se skrývá ohromně bohatý symbolický obsah, ve kterém se dle mého

¹⁷ *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : GAC, 2006 [cit. 2015-03-18]. Dostupné z WWW:<http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romských_lokalit.pdf>.

¹⁸ SOCIOFACTOR S.R.O. *Situační Analýza - ORP Šternberk: v rámci individuálního projektu Olomouckého kraje „Zajištění integrace příslušníků romských komunit“*. Ostrava, 2011.

¹⁹ ZADINA, Jan. *ČLOVĚK V TÍSNI O.P.S. Volnočasové aktivity sociálně vyloučených romských dětí a mládeže ve městě Přerově: situační analýza*. Olomouc, 2014.

²⁰ SOCIOFACTOR S.R.O. *Terénní mapování a evaluace (1. část)*. Ostrava, 2010.

názoru odráží možná to nejdůležitější, co vztahy mezi majoritními obyvateli a etnickými menšinami ve městech definuje. Je nutno dodat, že tato žena pronesla citovaný výrok v širším kontextu reflexe svojí komplikované životní situace. Šlo o seniorku, která se starala o dva vnuky školního věku, jež opustila jejich matka. Citovaná žena hodnotila situaci tak, že se radši vzdá městské infrastruktury a souvisejících výhod v podobě např. dostupnější zdravotní péče pro sebe nebo širě spektra volnočasových aktivit pro svoje vnuky za cenu toho, že ona i její vnuci nebudou spojováni s ostatními Romy žijícími v Prostějově. Prezentovala svou situaci tak, že díky životu mimo symbolické vyloučení spočívající v obrazu sociálně vyloučených lokalit a jejich převážně romských obyvatel v Prostějově, má možnost být vnímána jako sousedka, žena starající se o svoje vnuky a občanka. Tento rozhovor vzniknul v roce 2010 v rámci Terénního mapování.²¹

2.4 Městský prostor a sociokulturní souvislosti urbanizace

Anthony M. Orum tvrdí, že městské prostředí je založeno na snaze autorit záměrně koncentrovat moc, kapitál, případně obojí na jednom místě.²² Tento postřeh je o to zajímavější, když je zmíněn v souvislosti s městskými sociálně vyloučenými lokalitami. Ty jsou totiž místy, která se vyznačují právě deprivací v oblasti moci a přístupu k materiálním

²¹ tamtéž

²² ORUM, Anthony M., Xiangming CHEN a Krista E. PAULSEN. *Introduction to cities*. 1. publ. Oxford: Wiley-Blackwell, 2011. ISBN 14-051-5554-X.

zdrojům.²³ Pokud by tedy předpoklad o záměrné koncentraci moci a kapitálu autoritami platil, pak by bylo logické, že by se způsob, jakým sociálně vyloučené lokality a jejich obyvatelé odporují této snaze, promítal do symbolického obrazu lokality i jejích obyvatel. Osobně si navíc na rozdíl od autora této myšlenky myslím, že pravděpodobně jde o kulturně podmíněnou (tedy ne zcela uvědomovanou) snahu většiny členů majoritní společnosti (tedy nejen autorit). Symbolický obraz romství v sociálně vyloučených lokalitách pak zhruba odpovídá obsahu stereotypů, které ve spojení s Romy zaznívaly i během výzkumu.

Tomu, že je tento „normativní majoritní diskurz“ kulturním atributem společnosti nasvědčuje i výrok Roberts a Kanaley: „Urbanizace, tedy koncentrace lidí a ekonomické aktivity v prostoru, je nejspíš nejdůležitější sociální transformací v historii civilizace od doby, kdy se člověk, lovec- sběrač usadil a začal hospodařit s půdou. Zatímco se načasování a rychlost procesu urbanizace proměňovaly a zůstávají různé napříč zeměmi, regiony a kontinenty, k urbanizačnímu procesu dochází všude. Ukázalo se, že jde o nezastavitelný a obecně žádoucí jev. Města jsou základy moderní civilizace; jsou motorem ekonomického růstu a centry kultury, zábavy, inovací, vzdělání, vědomostí a politické síly.“²⁴

K tomu bych měl dvě poznámky. Nehledě na to, zda urbanizace je nebo není skutečně žádoucím jevem, je zajímavé se z této perspektivy zamyslet nad „sociálním vyloučením“. Tímto jevem postižené osoby a rodiny do

²³ Exclusion. *UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural organization* [online]. 2014 [cit. 2015-03-28]. Dostupné z: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/exclusion/>

²⁴ ROBERTS, Brian H a Trevor KANALEY. *Urbanization and sustainability in Asia: case studies of good practice*. Washington, D.C.: Cities Alliance, 2006, xvi, 500 p. ISBN 97-156-1607-0.

prizmatu vývoje a zájmu „civilizované“ společnosti nezapadají. Tak znívají ostatně třeba extremistická hesla a podobně povrchní interpretace provází řadu socio-kulturně namířených stereotypů. Urbanizací je v tomto kontextu zamýšlen spíše důsledek prostého nárůstu koncentrace lidí v prostoru, kterým má být rozvoj sociálních institucí. Zde je mimo jiné na místě zamyslet se nad tím, že důsledkem takového jevu stejně tak může být zničení některých sociálních institucí.

3 Výzkumné cíle

Cílem mého výzkumu je popsat vnímání symbolického a prostorového aspektu sociálně vyloučených lokalit ve dvou městech z pohledu obyvatel vyloučených lokalit a majoritní populace v průběhu posledních dvou až tří let. V obou městech naplňují sociálně vyloučené lokality jiné charakteristiky, ať již co do jejich velikosti, vlastnictví, prostorového zasazení a další. V průběhu zmiňovaných dvou až tří let prošly různým vývojem. Stejně tak se měnilo jejich vnímání, i vnímání tohoto vývoje. Významným intervenujícím prvkem byla některá opatření systémových aktérů zejména v souvislosti s bytovou situací sociálně vyloučených Romů: „Na rozdíl od socioekonomické roviny řešení sociálního vylučování na úrovni státu (skrze trh práce, politiky zaměstnanosti, sociální systém) je řešení prostorové alokace sociálně vylučovaných přenášeno na lokální úroveň.“²⁵ Tato opatření a proměny lokalit se pokusím v souvislosti s vnímáním jejich prostorových a symbolických aspektů reflektovat.

Sociálně vyloučení Romové mohou být stigmatizováni samotnými sociálně vyloučenými lokalitami, adresou bydliště i vzhledem obývaného domu a jeho bezprostředního okolí. Mou snahou je přiblížit se k odpovědi na otázku, zda a jak tato stigmatizace je přenosná v prostoru.

²⁵ VACKOVÁ, BARBORA, LUCIE GALČANOVÁ a ONDŘEJ HOFÍREK. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, č. 4, s. 633-656.

4 Metodologie

V této kapitole představím způsob, jakým jsem vybíral téma, prostředí výzkumu a respondenty. Výzkum je čistě kvalitativní. Zejména výběr prostředí dvou zmiňovaných měst hraje zásadní roli ve vnímání témat symboliky a prostoru, ve kterém se sociální vyloučení odehrává. Ačkoliv jsem vycházel z tradičních výzkumných postupů, v průběhu výzkumu docházelo k vzájemné interakci metodologie a zkoumaného tématu. Ukázalo se například, že až na vzácné výjimky zástupci širší veřejnosti nechtějí debatou k tématu trávit více než zhruba pět minut, zatímco na začátku jsem zamýšlel vést je hlouběji. Toto bylo vyváženo větším počtem rozhovorů a mohl jsem tak dosáhnout saturace informací.

4.1 Výběr zkoumaných měst

Výběr měst Olomouc a Šternberk pro můj výzkum se nabízí. Ve Šternberku jsem provedl od roku 2011 několik výzkumných šetření a v roce 2013 jsem se jako výzkumník účastnil zasedání dvou pracovních skupin lokálního partnerství, kde se potkávali zástupci policie, místní samosprávy, neziskových organizací i krajské správy a řešili otázky týkající se různých aspektů sociálního vyloučení místních Romů. Díky kvalitativním šetřením, která jsem zde v minulosti prováděl, znám obyvatele sociálně vyloučených lokalit a ačkoliv jsem zde neprováděl průzkum veřejného mínění, přeci jen jsem měl možnost se s majoritními postoji k místním sociálně vyloučeným lokalitám a jejich obyvatelům setkat. V průběhu tří let, kdy jsem se ve Šternberku jako

výzkumník pohyboval, se ve městě mnohé změnilo. Vedle politického vedení se někteří obyvatelé sociálně vyloučených lokalit odstěhovali, někteří přistěhovali.

Vzhledem k tomu, že jsem shodou okolností Šternberk poznal z pohledu výzkumníka tak, jako žádné jiné město, stál jsem při hledání druhého města pro popis před obtížnou volbou, v žádném jiném městě situaci sociálně vyloučených Romů tak důkladně neznám. Volba nakonec padla na Olomouc, ve kterém jsem několik let žil. To se ukázalo jako dobrá volba. Stále jde totiž o typové odlišná města. Když ne z jiného, tak ze správního pohledu (krajské a okresní město). Velkou roli z hlediska politiky zaměřené na sociální vyloučení a sociálně vyloučené lokality může hrát politický a finanční kapitál města (což je v tuto chvíli pouhá domněnka). Důvodem, proč se Olomouc jevila být ideální volbou pro výzkum je, že jsem zde více než pět let žil. Jako přímý účastník sociálního života ve městě jsem tak měl určitou představu o sociálních problémech, které jsou zde vnímány jako závažné či naopak mírné. Stejně tak jsem výzkumně působil okrajově přímo v Olomouci, ale především v jejím okolí, kam směřovali Romové migrující z města. Takto jsem zaznamenával řadu příběhů souvisejících se sociálním vyloučením Romů v Olomouci a s transformací sociálně vyloučených lokalit navzdory tomu, že problémy soužití a sociálně vyloučených lokalit ve městě nebývají veřejností či médií výrazněji tematizovány taj, jak je tomu třeba v nedalekém Přerově nebo na Jesenicku.

Pakliže přijmeme Marešovu typologii prostorové dimenze sociálního vyloučení- tedy podle koncentrace vyloučených a vyloučení určitých území v důsledku

jejich charakteristik²⁶, najdeme napříč oběma městy oba dva typy i kombinace obou. Zároveň jde o charakteristiky, které v případě Olomouce město přímo a výrazně ovlivňuje. Proto bude zajímavé podívat se detailněji na kontext tohoto působení a jeho vnímání.

Jak již bylo řečeno, hlavním argumentem, proč považuji zkoumané lokality za sociálně vyloučené, je, že k nim tak je a bylo přistupováno v rámci akademického i politického a mediálního diskurzu. Jejich obyvatelé jsou často klienty místních poskytovatelů sociálních služeb. Typická je pro obyvatele lokalit vysoká míra nezaměstnanosti a nízký stupeň dosaženého vzdělání.

4.2 Vztah k prostoru

Během mého výzkumného působení v posledních pěti letech se ukazuje, že právě prostorové a symbolické charakteristiky a těchto lokalit jsou často tematizovány. Tato dvě hlediska jsou spolu zdánlivě úzce spjata – platí, že lokality jsou vymezeny v prostoru, který nese specifický symbolický status. Obecně by se snad dalo říct, že sociálně vyloučené lokality ztělesňují ve městech určitý viditelně výrazný pól a důkaz sociální a často etnické diverzity města. Příkladem hodnotově zbarveného výrazu, jaký se často při tematizaci sociálního vyloučení (nejen) širokou veřejností ve výpovědích objevuje, je slovo ‚nepřizpůsobivý‘. Používání tohoto výrazu má většinou jasně negativní konotace a napomáhá etnizaci a stereotypizaci obtížně řešitelného, ale zato jasně

²⁶ MAREŠ, Petr. *Faktory sociálního vyloučení*. 1. vyd. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006. 41 s. ISBN 80-87007-15-8.

viditeľného problému sociálneho vylúčenia a sociálnej nerovnosti.

Jak zmiňuje Alexandra Bitušíková: „Národné, regionálne i lokálne vlády sú nútené hľadať cesty vedúce nielen k zmierneniu sociálnych rozdielov a možných konfliktov vyplývajúcich z rastúcej diverzity, ale aj k rozvíjaniu stratégií a praktík udržateľného vývoja, zameraných na spoluprácu rôznych skupín, definovaných na základe kategórií jako napr. Etnicita, náboženství, jazyk, kultúra, sexuálna orientácia, vek, záujmy apod. Keďže diverzita je často nositeľom kontroverzných záujmov a názorov, možno ju vnímať jako potenciálny zdroj konfliktu a konfrontácie, na druhej strane diverzita prináša nové možnosti rozvoja vedúce k ekonomickému rastu a k integrácii a kohézii.“²⁷ Skutočnosť ale je, že sociálny konflikt môže také byť atraktívnym témom pro některé politiky například v období komunálních voleb. Právě v době těchto voleb, se často ve městech, kde se nachází sociálně vyloučené lokality, zejména pak obývané většinou Romy, objevují plakáty s hesly, která populisticky podporují „diskurz čistoty“ v souvislostech s různými negativními stereotypy o obyvatelích sociálně vyloučených lokalit, obzvláště pak o Romech.²⁸

Jsou-li budovy v sociálně vyloučených lokalitách v majetku města, drží správní instituce ve svých rukou

²⁷ BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Město vo svetle diverzity: Niekoľko poznámok k výskumu súčasného mesta z pohľadu sociálnej antropológie. In: FERENČUHOVÁ, Slavomíra, Lucie GALČANOVÁ, Magdaléna HLEDÍKOVÁ a Barbora VACKOVÁ. *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, s. 31-49. ISBN 9788021048669. DOI: 978-80-86818-86-3.

²⁸ VACKOVÁ, BARBORA, LUCIE GALČANOVÁ a ONDŘEJ HOFÍREK. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, č. 4, s. 633-656.

výraznou moc měnit symbolické prostorové ale i sociální, a etnické a další kvality lokalit. V průběhu svého působení v lokalitách jsem nabyl dojmu hraničícího s přesvědčením, že opraví-li se například rozbitá fasáda domu v sociálně vyloučené lokalitě, jeho symbolický status jako např. „domu hrůzy“ v očích veřejnosti oslabuje. Budova je pak hůře identifikovatelná jako sociálně vyloučená lokalita.

Obzvláště velkým zásahem do prostorových charakteristik sociálně vyloučené lokality je pak zbourání budov. Pokud se lokalita zmenší nebo dokonce úplně zanikne, zdá se, že přestože většina jejích obyvatel zůstane na území města, veřejnost nabývá dojmu, že problém se sociálním vyloučením (jehož vnímání bývá alespoň deklaratorně silně navázáno na prostor) je přinejmenším lokálně vyřešen²⁹ a ostré vnímání „špatné adresy“ se mění, čemuž odpovídá mimo jiné zřejmě i cena pozemků a nemovitostí v okolí, jak tvrdil jeden z respondentů. Podobná opatření mohou vyvolávat dojem, že nejčastěji město v oblasti sociálního vyloučení efektivně jedná. Přitom může jít i o nebezpečný populistický precedens.

4.3 Image lokality- symbolické konotace prostoru

Na otázku, nakolik je sociální diverzita žádoucí, jak a nakolik by měla být podporována, bychom možná dostali tolik odpovědí, kolika lidí a institucí bychom se zeptali. Z hlediska mého výzkumu se však zdá být důležité pozastavit se nad tím, že pojem sociální, kulturní, ekonomické (a dalších) diverzity se objevuje

²⁹ MAČÁK, Alois. *Vztah mezi Romy a většinovým obyvatelstvem České republiky*. Praha, 2007. 119 s. Diplomová práce. Univerzita Jana Amose Komenského.

v řadě koncepčních dokumentů, kterými se města a systémoví; aktéři snaží popsat stávající situaci týkající se sociálních problémů. Nejdůležitější ale dle mého názoru je, že jde o materiály, které mají často vymezit koncepční systémový rámec opatření, podle něž by se mělo dále s problémy sociální nerovnosti a exkluze nakládat, respektive podporovat sociální diverzitu města. S jistou mírou nadsázky (ne však s přehnanou) se dá konstatovat, že v případě řady měst může být vypracování plánu integrace sociálně vyloučených osob a revitalizace sociálně vyloučených lokalit prvním a zároveň posledním koncepčním krokem na cestě k řešení problému marginalizace části obyvatel města. Opravdu systematické rozvíjení a podpora sociální diverzity občanů pak zřejmě může zůstat v obecné rovině ideálu za řadou pragmatičtějších problémů.

Na druhou stranu: „sa stále viac objavujú výsledky výskumov, ktoré poukazujú na diverzitu jako na negatívny fenomén, ktorý mesto rozdeľuje na samostatné pevnosti a getá a vedie k priestorovej segregácii.“³⁰ Domnívám se, že sociální diverzita sama o sobě ještě k prostorové segregaci nevede. Zrovna v případě Romů jsou ale negativní stereotypy o nich tak rozšířené, že k tomuto problému dochází. Během výzkumu se ukázalo, že v jednom případě se projevil odkup sousední nemovitosti romskou rodinou, poklesem tržní ceny pozemku jednoho z respondentů.

³⁰ BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Město vo svetle diverzity: Niekoľko poznámok k výskumu súčasného mesta z pohľadu sociálnej antropológie. In: FERENČUHOVÁ, Slavomíra, Lucie GALČANOVÁ, Magdaléna HLEDÍKOVÁ a Barbora VACKOVÁ. *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, s. 31-49. ISBN 9788021048669. DOI: 978-80-86818-86-3.

„Stále viac sa ozývajú názory, doložené výsadbami súčasných výskumov, že rastúca diverzita v mestách vedie k silnejúcej polarizácii a rozdeleniu na „getá homogenity“. Zdá sa, že obyvatelia miest, najmä príslušníci stredných a vyšších vrstiev viac a viac vyhľadávajú a uprednostňujú prostredie, kde im nehrozí stretnutie s „diverzitou“, kde sa môžu vyhnúť všetkým „iným“ a kde si môžu udržať sociálnu kontrolu na „svojom“ teritóriu.“³¹

Vzhľadom k tomu, že v prípade Olomouce boli Romové z již tak okrajové lokality vymiestnení na ešte zažší okraj, nabíza sa otázka, zda k tomu nedošlo v souvislosti s jakousi latentní veřejnou poptávkou po dosažení prostorové homogenity čtvrti: „Z veřejných priestorov sa tak vytlačajú nielen príslušníci často ekonomicky nižšie situovaných etnických skupín, ale aj bezdomovci, čudáci, žobráci - ľudia, ktorých rôzne životné situácie dohnali na okraj spoločnosti a ktorých ešte donedávna mestská spoločnosť tolerovala. Súčasné mesto jako by prestávalo byť priestorom, kde sa diverzita oslavuje, a stávalo sa skôr miestom podozrievania a nedôvery, kde je lepšie nevstupovať do interakcií s „cudzími“ a „inými“. Sociálne ohraničené mestské priestory sa vyznačujú aj odlišnými vzormi a kódmi správania, nazývanými aj verejná etiketa,“³²

V tomto bodě už se debata začíná dotýkat fundamentálních rozdílů mezi normou a deviací, majoritou a minoritou. Účelné uspořádání veřejného

³¹ BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Město vo svetle diverzity: Niekoľko poznámok k výskumu súčasného mesta z pohľadu sociálnej antropológie. In: FERENČUHOVÁ, Slavomíra, Lucie GALČANOVÁ, Magdaléna HLEDÍKOVÁ a Barbora VACKOVÁ. *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, s. 31-49. ISBN 9788021048669. DOI: 978-80-86818-86-3.

³² VACKOVÁ, BARBORA, LUCIE GALČANOVÁ a ONDŘEJ HOFÍREK. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, č. 4, s. 633-656.

prostoru spolu s dojmem čistoty, řádu a promyšlenosti reprezentuje víc, než samotný funkční prostor. Domnívám se, že veřejnost, ale i mocenské instituce, které mají prosazovat zájmy veřejnosti, promítají do rozhodování o podobách veřejného prostoru, mimo jiné právě i zmiňovanou touhu po homogenitě a s ní související předvídatelnosti prostředí.

Pointou je, že na strategie jednání a chování Romů bývá někdy nahlíženo jako na chyby a deviace v normativním systému přípustného chování a jednání majoritní společnosti. Sociálně vyloučené lokality pak bývají vnímány jako výkladní skříně chyb a deviací: „na prvním místě je zmiňována devastace domů a v návaznosti na ni bytového fondu – oprýskané omítky, zničená okna a dveře, neutěšený stav okolí, které bývá zaplněno odpadky, křesly, o kterých není jisto, zda jsou na vyhození či k užívání, polo rozebranými vraky automobilů atd. Jde o jakési vizuální znečištění, které je popisováno jako vada na kráse města. Ukazuje se také, že v místech, kde nejsou lokality takto „na očích“, není potřeba řešení situace vnímána tak akutně.“³³

Sibley hovoří v souvislosti se symbolickým stigmatem sociálně vyloučených lokalit v metaforách nemoci, konkrétně o *nečistotě* prostoru kolem lokalit a v nich³⁴ a o *strachu z nákazy*, kterému propadá majoritní populace. Původně jsem se domníval, že tato Sibleyho metafora je pro aplikaci ve zkoumaném

³³ VACKOVÁ, BARBORA, LUCIE GALČANOVÁ a ONDŘEJ HOFÍREK. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. Sociologický časopis. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, č. 4.

³⁴ (ne)čistota je zde metaforou narušení řádu

kontextu³⁵ je až příliš abstraktní. Nakonec se však ukázalo, že může naopak být příhodná. Zatímco ale Sibley mluví o nákaze, je podle mě vhodnější spíš přirovnání ke kontaminaci prostoru.³⁶ Jak ostatně tvrdí Goffman: „Viditelnost je samozřejmě klíčovým faktorem. To, co mohou o sociální identitě určitého jedince v každém okamžiku jeho každodenního života říci všichni, s nimiž se takto setká, pro něj bude mít velkou váhu. Nevyhnutelný styk s veřejností jako celkem může mít významný následek v jednotlivých kontaktech. Protože však z každého kontaktu nějaké následky vyplynou, jejich součet může být nezměrný. Běžně dostupné informace o něm jsou navíc startovní čarou, na níž se musí postavit při rozhodování o tom, jaký kurs nabrat s ohledem na své stigma. Každá změna ve způsobu, jímž je nucen se vždy a všude reprezentovat, bude tedy pro něj právě z těchto důvodů osudová.“³⁷

Města plní vedle řady dalších pečující a určitou výchovnou roli například pomocí vyhlášek, dotováním sociálních a dalších služeb. Je však na místě zamyslet se nad tím, jestli můžeme mluvit o tom, že disciplinační roli vykonává město jako komplexní instituce, anebo např. pouze odbor sociálně právní ochrany dětí apod. Odpověď se hledá těžko. Na jednu stranu by se zdálo, že pokud město reflektuje svou

³⁵ SIBLEY, David. *Geographies of exclusion: society and difference in the West*. Routledge: New York, 1995, xviii, 206 p. ISBN 04-151-1925-1.

³⁶ VACKOVÁ, BARBORA, LUCIE GALČANOVÁ a ONDŘEJ HOFÍREK. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. Sociologický časopis. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, č. 4.

³⁷ GOFFMAN, Erving. *Stigma: poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 61-62. Most (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 8086429210.

výchovnou a pečující roli ve strategických koncepčních dokumentech a plánech týkajících se sociálního vyloučení a sociální politiky, pak můžeme mluvit o komplexním přístupu. Na druhou stranu může mít vypracování koncepce boje se sociálním vyloučením prakticky naprosto minimální dopad na životní realitu sociálně vyloučených, nebo řešit jen část problému, například akumulaci osob žijících v relativní chudobě na území sídliště obývaného jinak osobami participujícími na trhu práce. Osobně se domnívám, že na soustavném řešení problémů sociálního vyloučení nepopulistickou, a tudíž většinou zdoluhavou a náročnou cestou, nebývá vždy širší politický zájem.

Město ale neplní pouze výchovnou a pečující roli. Nad životní realitou sociálně vyloučených osob má často mnohem výraznější moc se sankčním potenciálem, a to sice roli a moc správní. Budovy sociálně vyloučených lokalit jsou totiž často součástí městských bytových fondů. Bytový odbor tak má moc rozhodovat, kdy se jaký nemovitý majetek zprivatizuje, nebo zkrátka vystěhovat např. kvůli neplacení nájmu rodinu na ulici a nabídnout jí jiný byt, často levnější, ale často také méně kvalitní.

Autoři, Vacková, Galčanová a Hofírek tvrdí, že: „Se snahou o změnu vizuálních atributů měst, tedy řešení viditelné části problému, souvisí i představa, že zdokonalením těchto materiálních parametrů městských prostorů se zároveň zlepší i chování jejich obyvatel.“³⁸ Tato snaha může však být podmíněna další řadou důvodů. Jedním z nich může být, že zástupci města

³⁸ VACKOVÁ, BARBORA, LUCIE GALČANOVÁ a ONDŘEJ HOFÍREK. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. Sociologický časopis. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, č. 4.

jsou z principu i zákona povinni odpovědně hospodařit se svěřeným majetkem, přičemž kvalita sociálních služeb jde kvantifikovat jen obtížně. Zároveň jsem mnohdy zaznamenal, že věcná komunikace mezi zástupci měst a poskytovateli sociálních služeb i mezi poskytovateli navzájem, rozhodně není samozřejmostí a mnohdy k ní dochází minimálně nebo dokonce vůbec. Zástupcům města se tak situace sociálně vyloučených osob může zdát nečitelná i neřešitelná, protože ji často znají jen z útržkovitých, reinterpretovaných a neověřených zpráv. Stejně tak se poskytovatelům sociálních služeb za absence oboustranné pravidelné a efektivní komunikace může zdát nepřehledné a špatně pochopitelné rozhodování města.

4.4 Cílové skupiny

Pro svůj výzkum jsem si vymezil dvě cílové skupiny- Romy obývající v současnosti či v minulosti zkoumané sociálně vyloučené lokality a majoritní veřejnost. Takto jsem se rozhodl proto, že dle mé zkušenosti je toto rozlišování, ať už formulované takto, nebo jako rozdíl mezi cigány a gadži, nejbližší často deklarovanému rozlišování mezi těmito sociokulturními skupinami z pohledu samotných protagonistů. Sebeidentifikace je tak pro identifikaci s jednou nebo druhou cílovou skupinou zásadním faktorem, což odpovídá i přístupu například Marka Jakoubka.³⁹ Základem pro posouzení toho, kdo je to Rom, je tedy tzv. přiznané romství.

³⁹ JAKOUBEK, Marek. *Romové - konec (ne)jednoho mýtu : Tractatus culturo(mo)logicus*. 1. vydání. Praha : Socioklub, 2004. 317 s. ISBN 80-86140-21-0.

4.5 Jak probíhal výzkum

Následující výzkumná zjištění vychází z poznatků a dat nasbíraných v řadě předchozích výzkumů a odborných aktivit v souvislosti se sociálním vyloučením, na kterých jsem se podílel od roku 2010⁴⁰. Tyto informace byly doplněny, a tématu symbolického a prostorového vyloučení přiblíženy, terénním šetřením, které jsem prováděl v obou lokalitách v průběhu přibližně čtyř měsíců od srpna 2014.

Data použitá z mých předchozích výzkumných aktivit, byla ve formě anonymizovaných prepisů rozhovorů, dokumentů a odborných článků. Šlo zejména o výzkum, ze kterého vzešel odborný článek popisující konflikt několika větví širší romské rodiny v jednom moravském maloměstě.⁴¹

Inspirací mi ale byly především zkušenosti, a to zejména v případě města Šternberk, kde si mne někteří místní Romové díky opakovanému výzkumnému působení⁴² pamatovali. Hlavními metodami, které jsem používal, byly nestrukturované a polo- strukturované rozhovory, etnografické pozorování a studium dokumentů. Všem respondentům byla přislíbena anonymita a v zájmu jejich ochrany byly pozměněny názvy ulic, na kterých se sociálně vyloučené lokality nachází a případně další místní názvy s výjimkou názvů měst. Ty byly

⁴⁰ SOCIOFACTOR S.R.O. *Terénní mapování a evaluace (1. část)*. Ostrava, 2010.

⁴¹ TOPINKA, Daniel a Jan ZADINA. Konflikt romských sociálních skupin v prostředí malého českého města. In: LUŽNÝ, Dušan. *Sociální konflikty: sociologická a andragogická perspektiva*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, 21- 39. ISBN 978-80-244-3432-2.

⁴² tamtéž

ponechány nezměněny z důvodu zachování věrohodnosti výzkumu.

Zkoumání sociálně vyloučených lokalit v obou městech mělo společné rysy v tom smyslu, že hlavním zdrojem dat byly výpovědi obyvatel sociálně vyloučených lokalit, jejich perspektiva nazírání vlastní životní situace a souvisejících symbolických a prostorových aspektů týkajících se prostředí, ve kterém žijí. Hlavní roli zde hrály zejména individuální polo strukturované a nestrukturované rozhovory a nezúčastněné pozorování. V otázce volby metodologie, jejího osvojení a následné aplikace v terénu, jsem totiž podobného názoru jako Marek Jakoubek⁴³. Shodně se domnívám, že by bylo chybou vnuknout metodologickým nástrojům pevnou strukturu, která by sice usnadňovala analýzu a interpretaci dat, ale zároveň by sama ze své podstaty byla interpretativní a výpovědi konverzačních partnerů by poté byly příliš zatíženy předporozuměním autora výzkumu.

Stejným způsobem jsem postupoval v případě odhalování perspektivy majoritní veřejnosti- tedy sousedů žijících v okolí sociálně vyloučených lokalit a dále ve stejném městě. Za pomoci etnografického nezúčastněného pozorování, které bylo hlubší v případě města Šternberk, jsem se snažil zasadit výpovědi zejména do prostorového kontextu lokalit a ke zmíněným dvěma perspektivám jsem se tak pokusil přiřadit i tu svou. Informace o chronologickém vývoji a povaze intervencí systémových aktérů jsem čerpal především

⁴³ JAKOUBEK, Marek. *Romové - konec (ne)jediného mýtu : Tractatus culturo(mo)logicus*. 1. vydání. Praha : Socioklub, 2004. 317 s. ISBN 80-86140-21-0.

z dokumentů systémových aktérů a okrajově z jejich výpovědí.

Ačkoliv jsem dbal na udržení tematické struktury rozhovorů, snažil jsem se minimálně zasahovat do spontánního vyprávění dotazovaných, které bylo cílem podnítit. Při respektování slovníku a témat (samozřejmě v rámci zkoumané problematiky) jsem tak měl možnost používat tato jako odrazové body v rozhovorech. Při vedení polo-strukturovaných a nestrukturovaných kvalitativních rozhovorů dlouhodobě vzhlížím ke Kaufmannovu chápaním rozhovoru.⁴⁴

Musím přiznat, že s rozhovory se samotnými Romy mám větší zkušenosti, než s rozhovory vedenými s veřejností a ač by se mohlo zdát, že větším oříškem bude udržení relevantnosti a validity rozhovorů s Romy, měl jsem často problém právě s druhou cílovou skupinou. Dotazovaní Romové sice sklouzávali k obecným tématům, kde pro mne nebylo možné rozlišit mezi skutečností a stereotypní generalizací tématu, většinou ale nepředstavovalo problém konverzačního partnera přivést zpět do mezí vlastní skutečnosti a svých vlastních dojmů. Konverzační partneři z řad majoritní populace tíhli k nahrazování vlastní zkušenosti stereotypy a informacemi „z druhé ruky“ častěji. To si vyžadovalo mnohem častější doptávání po rozvedení konkrétních tvrzení a popisů problémů. V tomto bodě se někdy ukázalo, že míra, do jaké se v původně prezentované podobě ten který problém, související s Romy obývanými sociálně vyloučenými lokalitami, dotýkal dotazovaného, byla poměrně výrazně

⁴⁴ KAUFMANN, Jean-Claude. *Chápající rozhovor*. Vyd. 1. Překlad Marie Černá. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, 151 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 48. ISBN 978-807-4190-339.

odlišná od verze upřesňující. Než se dal rozhovor považovat za skutečně validní, často uběhlo i několik desítek minut, a to platilo zejména v případě obyvatel Olomouce.

V případě Šternberku se do výpovědí promítal často sociální konflikt, na kterém někteří místní Romové participují. Dotazovaní majoritní příslušníci pak hodnotili otázky společného soužití velice často právě optikou tohoto konfliktu. Snad i díky tomu v řeči místních nezaznívaly tak často obecné etnické a socioekonomické stereotypy. Ačkoliv míra pohoršení sousedy obývajícími sociálně vyloučené lokality byla větší a rozhořčení intenzivnější, než v Olomouci, v celkovém poměru výpovědí mnohem častěji zaznívaly příběhy a soudy, které se, ač byly často reinterpretovány a ne vždy vycházely z autentické zkušenosti konverzačního partnera, stále odehrávaly v kontextu sociálně a prostorově pro konverzačního partnera relevantním.

V průběhu výzkum jsem se snažil reflektovat efekt různých intervencí systémových aktérů ve vztahu zejména k podobě sociálně vyloučených lokalit. Ve Šternberku jsem po dobu několika měsíců zasedal jako výzkumník při jednáních dvou pracovních skupin lokálního partnerství zaměřených na prevenci kriminality a bydlení. Šlo o platformu, která sdružovala především zástupce poskytovatelů sociálních služeb, policie, městských úředníků a Agentury pro sociální začleňování. Díky jednání těchto systémových aktérů jsem měl poměrně jedinečnou možnost přímo přihlížet tomu, jak se ve městě designuje sociální politika, které faktory a jak se do ní promítají.

Oproti tomu v případě Olomouce obdobnou zkušenost rozhodně nemám, a tak mi nezbylo, než se snažit systémovou perspektivu pochopit z různých dostupných materiálů, jako jsou výzkumné zprávy⁴⁵, relevantní dokumenty města⁴⁶, ale okrajově přeci jen i vlastní zkušenost.⁴⁷

Rozhovory byly nahrávány na diktafon zpravidla po svolení konverzačního partnera, které jsem nedostal jenom ve dvou případech, kdy jsem vystačil s ručně psanými poznámkami. Dotazovaní byli vždy poučeni o tom, že rozhovor je pořizován za účelem výzkumu k diplomové práci. Na začátku rozhovoru jsem je také výslovně seznámil se zárukou, že jejich jména, ani žádné jiné údaje, které by je mohli jako jednotlivce identifikovat, nebudou nijak zveřejněny. Po ukončení nahrávání docházelo v některých případech ke spontánnímu, nestrukturovanému pokračování rozhovoru, které jsem posléze zanášel do terénních poznámek.

Data získaná z rozhovorů a poznámek byla zpracována za pomoci technik otevřeného a selektivního kódování za užití programu Atlas.ti. Vycházel jsem z designu etnografické studie⁴⁸

⁴⁵ SOCIOFACTOR S.R.O. *SITUAČNÍ ANALÝZA: sociálně vyloučené lokality Přichystalova - Holická*. Ostrava, 2011. Dostupné z: http://kpss.olomouc.eu/uploaded/download/local/situacni_analyza_olomouc.pdf

⁴⁶ Pravidla pro poskytování bydlení v nájemních bytech v majetku statutárního města Olomouce. In: *Platné předpisy a vyhlášky města Olomouce*. 2011. Dostupné z: www.sno.cz/doc/data/files/50eeb9f80c084.doc

⁴⁷ KOLEKTIV STUDENTŮ KULTURNÍ ANTROPOLOGIE KSA FF UP. *Výzkumné šetření postojů obyvatel čtvrti Nový svět k záměru revitalizace ZŠ Přichystalova*. Olomouc, 2013.

⁴⁸ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008, 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

4.6 Kódování

Za pomoci techniky otevřeného kódování jsem dospěl ke třem nejvýraznějším kategoriím. Těmi jsou Vnímání sociálně vyloučených lokalit majoritní veřejností, Systémová intervence, Reflexe sociálně vyloučených lokalit a jejich proměn z pohledu Romů.

Mezi těmito třemi kategoriemi je silně dynamický vztah vzájemné závislosti, který nastíním po popisu Sociálně vyloučených lokalit a systémových opatření, která měla na jejich vývoj a obyvatele vliv. Rozhodl jsem se ale kategorii týkající se systémové perspektivy začlenit jako podkapitolu ke každému město zvlášť.

5 Olomouc

5.1 Sociálně vyloučené lokality

Lokalita na ulici Hlohové se nacházela na okraji města, ale stále ještě v oblasti se souvislou zástavbou, se kterou výrazně kontrastovala. Alespoň tedy z jedné strany, ze strany opačné sousedí panelový dům obývaný Romy s železnicí a jde o prostor, který majoritní společnost nenavštěvuje s výjimkou cesty, která spojuje dvě městské části, od kterých je lokalita navíc prostorově oddělena řekou.

Panelový dům byl postaven v sedmdesátých letech a sestává ze sedmasedmdesáti malometrážních bytů. Jde o starší typ panelového domu ve zjevně žalostném stavu. Nejbližší okolí tvoří další panelové domy, které prošly rekonstrukcí patrnou na první pohled a rodinné domy. Dům obývaný převážně Romy stojí symptomaticky v řadě paneláků jako poslední, na samém okraji zástavby. Většinu zástavby čtvrti, jejíž historie jakožto samostatné obce sahá do čtrnáctého století, jinak tvoří rodinné domy a celkově tato část města vyniká až téměř venkovskou atmosférou.

Značný symbolický význam měla vrátnice domu. Při vstupu na první pohled dávala jasně na srozuměnou, že návštěvník nevstupuje do běžného domu, ale do míst, kde platil zvláštní režim. Ten se vyznačoval například zastavením přívodu teplé vody po desáté večerní hodině nebo celkově špatným stavem řady bytů, ať už šlo o zamoření šváby, vlhkost a související plísně nebo netěsnící okna.

Vyloučená lokalita vznikla na počátku devadesátých let, kdy sem byli řízeně stěhováni bývalí trestanci propuštění v rámci amnestie a obyvatelé, kteří neplatili nájemné v městských bytech. Postupem času začali početně převažovat Romové do té míry, že šlo mluvit o etnicky segregované lokalitě. Ne-Romové se z této lokality vystěhovávali, až zde zůstali prakticky jen Romové.

Podobný scénář se odehrál i na místě příslušné základní školy, která se nacházela nedaleko lokality. Ta je v současnosti i přes asanaci sociálně vyloučené lokality stále v očích majoritní veřejnosti zafixovaná jako romská a i sami Romové o této škole mluví jako o „naší“.

Romové obývali jeden panelový dům a nedaleké holobyty na sousední ulici Bezové, kde našli někteří obyvatelé původně z lokality Hlohová domov po vymístění, a žijí zde dosud. V Olomouci se odehrával poměrně rozšířený scénář, kdy do této neatraktivní lokality se špatnou pověstí, byly stěhováni takzvaní „neplatiči“, tedy obyvatelé Olomouce, kteří měli dluh například na nájemném nebo svozu odpadů a nespláceli ho. Určitý poměr obyvatel této lokality tvořily fluktuující osoby či rodiny, které se zde zdržely pouze přechodně. To do určité míry ovlivňovalo kvalitu soužití uvnitř samotného domu na Hlohové, tedy sousedské vztahy, pocit bezpečí na chodbách a v okolí lokality, kriminalitu, případně i dostupnost drog a podobně.

Z více zdrojů jsem zaznamenal, že se na kvalitě vzájemného soužití obyvatel lokality na ulici Hlohová i na vztazích s majoritními sousedy negativně podepisovalo množství romských dětí hlučně trávících

svůj volný čas ve společných prostorách domu a v jeho okolí. Tento problém je přitom pro sociální vyloučení poměrně typický, je přímým důsledkem nedostatku možností, jak trávit volný čas. Někteří z obyvatel Hlohovy už zažili stěhování z Bezové a situaci, kdy by se měli znovu vracet, tak vnímali jako absurdní. Fluktuace obyvatelstva obecně navíc zasévala v lokalitě atmosféru nedůvěry.

Do holobytů na Bezové (dnes již status holobytů nemají), které se nachází nedaleko zaniklé sociálně vyloučené lokality (Hlohová), dostali možnost se nastěhovat Romové, kteří dříve panelový dům v sociálně vyloučené lokalitě obývali, ale kteří zároveň neměli žádné pohledávky a dluhy vůči městu, nebo je vyrovnali. Toto kritérium výběru vhodných kandidátů pro přestěhování do objektu na Bezové mělo zvláštní efekt z hlediska dopadu na vnímání vlastního sociálního statusu samotnými Romy. Na jednu stranu totiž došlo k určitému vytrídění těch, slovy jednoho z dotazovaných Romů „*přizpůsobivějších*“, což oni sami vnímají do jisté míry pozitivně, jak dokládá výrok jedné z respondentek: „*Prostě už tu nejsou ty, kdo dělali problémy a my jsme slušný*“. Na druhou stranu byty, ve kterých tito vybraní Romové žijí, dříve byly holobyty pro sociálně vyloučené obyvatele, kteří měli dluhy na nájmu.

5.2 Systémová intervence

V případě Olomouce z hlediska systémových intervencí v rámci sociálního vyloučení vyniká především vystěhování obyvatel panelového domu na

ulici Hlohová. Na rozdíl od Šternberka v tomto případě můžeme mluvit o jednoznačně přímém zásahu do prostředí sociálně vyloučených lokalit a života jejich obyvatel.

V průběhu roku 2013 tedy docházelo k vystěhovávání rodin se záměrem zřídit v této budově bydlení pro seniory. Současně probíhala rekonstrukce domu na ulici Bezová, ve kterém byly do té doby holobyty- také obývané Romy. Do doby, než bylo přikročeno k „asanaci“⁴⁹ lokality, pokud bych měl užít Mačákův slovník, vypadala opatření města bezprostředně se dotýkající lokality následovně.

Krom bezpečnostní agentury hlídající vchod do domu město provozovalo síť kamer, tři na každém podlaží střežily společné prostory. Jedna byla v suterénu a jedna namířená před vchod do domu. Kamery byly instalovány v rámci programu prevence kriminality. V tomto bodě tak můžeme spatřit určitou paralelu systémového přístupu demonstrovaného v rámci prevence kriminality města Šternberk. Rozdíl je však v koncentraci tohoto dozoru. Zatímco ve Šternberku najdeme jednu kameru namířenou přímo na domů obývaný sociálně vyloučenými Romy, v Olomouci bylo množství kamer namířených speciálně na sociálně vyloučenou lokalitu a její obyvatele, podstatně vyšší.

V lokalitě Hlohová však bylo učiněno postupem času více opatření. V přízemí budovy byly poskytovány ambulantní i terénní služby dvou významných poskytovatelů sociálních služeb- Charity Olomouc a statutárního města Olomouc.

⁴⁹ MAČÁK, Alois. *Vztah mezi Romy a většinovým obyvatelstvem České republiky*. Praha, 2007. 119 s. Diplomová práce. Univerzita Jana Amose Komenského.

S byty na ulici Hlohová i Bezová nakládalo město Olomouc v určitém zvláštním režimu. Byty na Bezové byly vedeny jako bytové náhrady dle znění tehdy platného (do konce roku 2013) občanského zákoníku: „(náhradní byt, náhradní ubytování, přístřeší). Pro nájemníky bytů, kteří neplnili povinnosti plynoucí ze smluvních vztahů ve svém původním bydlení.“⁵⁰

Ze stejné vyhlášky lze zjistit, že město praktikovalo svým způsobem určitý druh systému prostupného bydlení: „V případě plnění všech povinností plynoucích z nájemní smlouvy na byt v domě (na ulici Bezová- pozn. aut.) v délce minimálně dvou let, může poskytnout bytové oddělení SNO dle možností takovému nájemci byt na (Hlohově- pozn. aut.).“⁵¹ V pozdějších verzích dokumentu specifické zmínky ani pro jednu z lokalit již nenajdeme. Na rozdíl od prostupného bydlení, které má motivovat a napomáhat sociálně vyloučeným k sociální inkluzi, zde ale šlo o možnost přestěhovat se do o něco lepších bytů, ale stále v další prostorově i symbolicky vyloučené lokalitě.

Byty na Hlohové byly městským bytovým fondem doporučovány a nabízeny vzhledem k nízké ceně nájemného osobám a rodinám ocitajícím se v sociální tísní s nízkými příjmy. V důsledku toho zde údajně nacházely dočasné bydliště například zmíněné osoby po dokončení výkonu trestu odnětí svobody. To potenciálně mohlo mít neblahý dopad na kriminalitu v lokalitě

⁵⁰ Pravidla pro poskytování bydlení v nájemních bytech v majetku statutárního města Olomouce. In: *Platné předpisy a vyhlášky města Olomouce*. 2011. Dostupné z: www.sno.cz/doc/data/files/50eeb9f80c084.doc

⁵¹ tamtéž

vzhledem k obecné míře recidivy osob propuštěných z výkonu trestu.⁵²

Město podle akčního plánu, sestaveného v rámci lokálního partnerství organizovaného Agenturou pro sociální začleňování, v letech 2010 až 2012 započalo s rekonstrukcí objektu na ulici Bezová. V průběhu rekonstrukce tohoto objektu bylo nutné prostory vyklidit. Zdejší obyvatelé byli dočasně přestěhováni do domu na ulici Hlohová, aby se po dokončení rekonstrukce stěhovali nazpět. V některých případech k tomu však již nedošlo a část rodin se odstěhovala mimo obě lokality nebo pryč z Olomouce.

Část z bytů v tomto objektu měla být zachována jako holobyty, ve kterých se uděluje nájemní smlouva na dobu určitou v délce tří měsíců, kde ubytování není podmíněno spoluprací se sociálními pracovníky, ke které ale údajně více či méně často dochází. Zbývající byty byly zrekonstruovány v rámci třístupňového systému prostupného bydlení.

Byty spadající do první kategorie prostupného bydlení je možné pronajmout na smlouvu v době trvání tří měsíců s možností prodloužení do celkové doby trvání nájmu jednoho roku. Podmínkou prodloužení nájemní smlouvy a případného přestoupení do vyšší, druhé kategorie prostupného bydlení, je nutné plnění pravidel definovaných akčním plánem, zejména spolupráce se sociálními pracovníky a aktivní snaha o vlastní sociální rehabilitaci rodiny. Plnění těchto parametrů má být vyhodnocováno pravidelně každé tři

⁵² Skutky (trestné činy) a objasněnost. Český Statistický Úřad: *Veřejná databáze* [online]. 2014 [cit. 2014-12-08]. Dostupné z: http://vdb.czso.cz/vdbvo/tabparam.jsp?cislotab=KRI0010UU&kapitola_id=380&voa=tabulka&go_zobraz=1&cas_1_39=2012&aktualizuj=Aktualizovat

měsíce a je na něj navázána možnost prodloužení nájemní smlouvy.

Druhá kategorie prostupného bydlení přináší výhody v podobě nájemní smlouvy na jeden rok a méně intenzivní nutnosti spolupráce se sociálními pracovníky, přičemž je ale součástí celého tohoto opatření možnost klesnout zpět do nižší kategorie a neprodloužení nájemní smlouvy. Třetím stupněm tohoto systému je pak samostatné bydlení mimo lokalitu. Součástí rekonstrukce tohoto objektu byla instalace sedmi kamer a zřízení institutu domovníka.

5.3 Shrnutí

V Olomouci se původně nacházely dvě sociálně vyloučené lokality vykazující relativně obdobnou míru sociálního vyloučení jejich převážně romských obyvatel. Obě tyto lokality byly do značné míry prostorově i symbolicky vyloučeny. Veřejnost hodnotila existenci lokalit negativně, lokality byly stigmatizovány. Nelibě tehdejší bytovou situaci nesli i obyvatelé obou sociálně vyloučených lokalit, kteří se potýkali stranou symbolického vyloučení i s jeho „hmatatelnějšími“ souvislostmi- tedy se špatným technickým stavem bytů, koncentrací většího počtu osob- zejména dětí, nevyhovujícími hygienickými podmínkami, zamořením šváby a s dalšími. Přestože v Olomouci žili a žijí Romové na více místech, než jen na zmiňovaných dvou ulicích, za romské lokality byly považovány veřejností právě tyto. S tím souviselo i zmiňované stigma, které bylo posilováno řadou etnických stereotypů, tak tomu ale bylo v obou městech. Důsledkem prostorové segregace sociálně a především

ekonomicky slabých Romů, byla v průběhu času i etnická segregace základní školy poblíž lokality. Během krátkého období stoupl poměr mezi romskými žáky a neromskými natolik, že rodiče z majoritní populace svoje děti ze školy odhlásili a tyto nyní dojíždějí do několika vzdálenějších škol. Nic jiného nezbyvá ani v okolí žijícím Romům, pokud chtějí svoje dítě přihlásit na nesegregovanou základní školu. Samozřejmě za předpokladu, že dokáží unést obtíže spojené s dojížděním do školy a překonat případnou neochotu vedení základních škol k přijímání romských dětí.

Město Olomouc mělo od počátku nad sociálně vyloučenými a etnicky segregovanými lokalitami velkou moc vycházející hlavně ze skutečnosti, že obě nemovitosti jsou v jeho majetku. Toho bylo využíváno pro zavádění řady opatření, která odpovídala škále od pomáhajících (prostory pro poskytovatele sociálních služeb) přes preventivní (kamerový systém na Hlohové) až po opatření, která se svou povahou blížila represí (dvojitě hrazení nájmu po předchozím dlužníkovi, přítomnost bezpečnostní agentury). Právě vlastnictví nemovitosti se ukazuje jako mocný nástroj už z toho důvodu, že bydlení je často to jediné hodnotné, čím sociálně vyloučené rodiny disponují, alespoň dle jejich vnímání.

V současnosti je bývalá sociálně vyloučená lokalita na Hlohové již zcela „asanována“⁵³ a na domě probíhají údajně rekonstrukční práce (zatím nepřiliš patrné), které by ho měly přebudovat na plánované

⁵³ MAČÁK, Alois. *Vztah mezi Romy a většinovým obyvatelstvem České republiky*. Praha, 2007. 119 s. Diplomová práce. Univerzita Jana Amose Komenského.

bydlení pro seniory. Stále je však možné spatřit stín toho, jak lokalita vypadala v nedávné době, kdy ještě byl dům obývaný téměř výhradně Romy.

Část bývalých obyvatel této lokality se přestěhovala do rekonstruovaných bytů na ulici Bezová, do posledního domu ve městě, za kterým najdeme již jen za horizont sahající lány polí. V tomto výroku se odráží skutečnost, že náhradní bydlení bylo nabídnuto jen části bývalých obyvatel panelového domu na Hlohové. Kam se odstěhovali ostatní, se můžeme jen domnívat. I když už v roce 2010 během prvního výzkumu, kterého jsem se účastnil⁵⁴, jsem na prostějovském venkově potkával romské rodiny, jejichž členové mi tvrdili, že byli z Olomouce vystěhováni a už se jim nepodařilo najít tam bydlení, protože město jim byty nepřidělilo a zaplatit kauci nebo provizi realitní kanceláři bylo nad jejich síly.

⁵⁴ SOCIOFACTOR S.R.O. *Terénní mapování a evaluace (1. část)*. Ostrava, 2010.

6 Šternberk

Šternberk na pozorovatele dýchne předzvěstí atmosféry, kterou najdeme hlouběji v horách na sever odtud. Ačkoliv jde o udržované město s na poměry maloměsta infrastrukturou, jsou dosud patrné stopy poválečného odsunu německého obyvatelstva příhraničních Sudet. Pro místa, která tato kapitola československé historie poznamenala, je poměrně typické, že se dosud plně nevzpamatovala. Trpí zastaralou infrastrukturou, vylidněností, nedostatkem pracovních příležitostí, tudíž i nezaměstnaností a celkově zhoršená ekonomickou situací (snad až na turistická střediska) a slabšími sociálními vazbami jejich obyvatel. I ve Šternberku stačí ujít doslova pár desítek metrů od centrálního náměstí, abychom našli předválečné stavby, které stojí neudržovány minimálně od poloviny minulého století. Na některých dokonce stále najdeme částečně čitelné německé nápisy. Město však rozhodně nelze řadit mezi obce, které si nedokázaly se svým historickým dědictvím poradit a je tak spíše místem kontrastů, kde najdeme důkazy úspěchu a rozkvětu i místa a příběhy, které vyvolávají opačný dojem.

Pokud chci čtenáři popsat, jak vypadá sociální vyloučení Romů ze Šternberka, cítím povinnost předem ho upozornit na to, že zdejší situace je poměrně značně specifická. Kdo by čekal, že se mezi dominantními tématy stanovenými samotnými sociálně vyloučenými Romy objeví v první řadě nezaměstnanost, chudoba nebo segregace, jak tomu někdy bývá, ten by se pletl. Ačkoliv výše zmíněné problémy zastoupené najdeme, nejvýrazněji zde rezonuje konflikt mezi dvěma větvemi

široké romské rodiny. Tento konflikt trvá již po dobu života několika generací jeho aktérů, kdy se střídala období klidu s násilnými incidenty a generace dětí a dospívajících se pomalu do tohoto konfliktu zapojují, takže je důvod domnívat se, že bude život místních Romů a obrázek veřejnosti o nich nejspíš ještě nějakou dobu utvářet. Původní příčiny konfliktu jsou vysvětlovány i datovány různě, pro jeho současnou podobu ale spíše nejsou relevantní. V současnosti jde totiž o řetěz reakcí na různé provokace, urážky, vzájemně působené majetkové škody, ale i fyzická napadení. Konflikt se do značné míry i vzhledem k rozmístění obydlí účastníků konfliktu ve městě, odehrává velice často na veřejném prostoru před zraky majoritní populace, které se ale nedotýká.

6.1 Lokalita na ulici Kamenná

Tato lokalita bývá vnímána slovy jednoho z dotazovaných jako „*vřed na kráse*“ města. Místo je křižovatkou dvou silnic a cesty vedoucí směrem k náměstí. Tato lokalita je veřejnosti nejvíce na očích. Může za to skutečnost, že místo se nachází prakticky uprostřed města na poměrně frekventované ulici. Někteří dotazovaní se vyjádřili, že raději lokalitu obchází alternativní cestou kolem kina. Výrazně se jeví kontrast lokality s okolní zástavbou a nedalekým prostorově kultivovaným centrem a náměstím. Okolí domu je také poměrně kultivované, udržované s malou zatravněnou plochou s kapličkou. Protějšší dům přes ulici obývá také několik romských rodin, které se převážně přistěhovaly z nedalekého Moravského Berouna. Obyvatelé tohoto

staršího domu s oprýskanou fasádou a zašlými, místy zatemněnými okny, se převážně zdržují uvnitř a působí nenápadně. Nebýt větrajících otevřených oken, člověk by snadno usoudil, že dům není obydlený.

Dům obývá několik rodin rodičů v produktivním věku s dětmi a o generaci starší paní, matka některých z rodičů. Zatímco dospělí se převážně zdržují v prostorech budovy nebo na lavičce v přilehlém parčíku, jejich děti pobíhají průjezdu do dvorního traktu a zdržují se i v okolí domu. Jak již bylo zmíněno, přebíhají také přilehlou silnici a často poměrně nebezpečným způsobem. Děti a mladiství Romové chodí také posedávat na náměstí do centra, které je odsud vzdálené asi čtyři sta metrů. V okolí lokality dochází čas od času k násilným střetům s ostatními skupinami příbuzných Romů. Obyvatelé této lokality mají v dosahu několika set metrů prakticky veškeré potřebné služby. Volný čas tráví v okolí domu na náměstí, někteří v barech a využívány byly údajně i místní herny.

6.2 Lokalita na ulici Štěrková

Domy obývané romskými rodinami lemují ulici, po které se chodí k autobusovému nádraží. Domy nepůsobí zanedbaným dojmem, ale spíše jsou v pomalu probíhající rekonstrukci nebo zastaralé.

Romové obývají dva ze zdejších domků a jejich sousedy jsou majoritní obyvatelé. Vizuální rozdíly mezi domy obývanými Romy a sousedními nejsou výrazné. Domy mají starší střechy plastová okna a relativně nové fasády- případně se na nich zřejmě pracuje. O

jistém kontrastu se ale přeci jen dá mluvit, sousedí totiž s jedním zřejmě nedávno rekonstruovaným domem s novou střechou. Podobné kontrasty bychom však mohli najít téměř všude jinde ve městě a nelze tak hovořit o znaku, který by byl pro tuto lokalitu typický. To platí, alespoň pokud se nebudeme bavit o zadní straně domů- prostoru se zahradami, i když na místě by bylo použít spíš jednotné číslo. Fakticky vzato přináležejí ke každému ze tří domů, vlastní zahrada, dvě z nich jsou však téměř nepostřehnutelné jinak než z ptačí perspektivy. Právě největší, prostřední z těchto zahrad na sebe nejvíc poutá pozornost. Vstupuje se do ní křivou od úrovně pasu mřížovanou kovovou branou. Skrze mříže lze na dvůr bez problémů vidět (i když po jistou dobu mříže zakrývala plenta) a hlavně slyšet. Oproti kultivovanému okolnímu prostředí působí prostor zahrady značně kontrastně a jsou-li romští obyvatelé právě na dvorku, často na svou přítomnost upozorňují nepřeslechnutelnou romštinou. Na zahradě bývá topné dříví, které se zde i seká, jeden či dva stoly s plastovými zahradními židlemi, vidět lze často také schnoucí prádlo a různé další náhodně poházené předměty, hračky pro děti, nářadí a podobně.

Největší pozornost na sebe zřejmě strhávají samotní obyvatelé domu. Ti nemají mezi ostatními Romy příliš dobrou pověst, jde o znepřátelenou stranu rodiny z Kamenné. Dobré pověsti se zejména hlava této rodiny, nejstarší muž, netěší ani mezi některými systémovými aktéry. Bývá označován za provokatéra a iniciátora některých násilných incidentů, ke kterým navádí i děti s vědomím, že nemohou být legálně postihnuty z důvodu nezletilosti. V zápalu soupeření o vliv a moc se údajně tento muž snaží působit na

úřady, často vznáší k úřadu starosty, policii i dalším institucím stížnosti na zneprátenou část rodiny. Údajně se touto cestou snaží působit proti svým nepřátelům i tak, že vyvolá incident a poté událost jako první nahlásí, spoléhaje na to, že jakožto ohlašovatel bude jeho verzi vysvětlení konfliktu příkládána policií a případně dalšími úřady větší váha.

Nenávistí vůči rodině z Kamenné se ostatně vůbec netají. Snaží se sám sebe i svou rodinu prezentovat jako spořádaně žijící oběti, které se musí bránit a mají strach z napadení. Zároveň ale nešetří expresivními výrazy a přeje si, aby jeho nepřátelé byli vystěhováni, aby je „rozsekala zásahovka“ a podobně.

Pár desítek metrů od této lokality lze najít několik romských domácností v domech poblíž kruhového objezdu. Všichni žijí v domech pronajímaných dalším výrazným aktérem místního konfliktu. Z prostorového ani symbolického hlediska domy ani jejich obyvatelé nijak nevynikají. Veřejnosti je okolí těchto dvou domů považováno za převážně neproblematické a převážně není v souvislosti s Romy tematizováno.

6.3 Lokalita na ulici Písková

Tuto lokalitu tvoří velký dům o minimálně čtyřech bytech obývaný výhradně Romy. Na rozdíl od ostatních lokalit v tomto případě můžeme bezpochyby mluvit o prostorově vyloučené lokalitě. Stojí na samém okraji města daleko od ostatní zástavby a infrastruktury. Není zde například zavedena ani kanalizace (údajně z

důvodu, že výstavba potrubí by pro město byla vzhledem k odlehlosti lokality příliš drahá). K domu přináleží větší pozemek obklopující dům ze všech stran. Na vysokém pletivovém plotu je připevněna poloprůhledná zelená síť z důvodu zvýšení soukromí obyvatel. Zřejmě hlavně tento plot je příčinou, proč někteří obyvatelé Šternberka označují dům za pevnost. Dojem důsledně ohraničeného a střeženého místa posilují i psi, kteří žijí v kotcích na přilehlém pozemku a častují kolemjdoucí respekt vzbouzejícím štěkotem.

Z hlediska obyvatel města neexistuje důvod chodit na kopec, kde se lokalita nachází. Kromě asi tří obytných domů zde není nic než silnice. Izolace obyvatelům tohoto domu vyhovuje a je i jedním z důvodů, proč zde bydlí a jsou zde převážně spokojeni.

Nedaleko lokality, dalo by se říct, že v jejím sousedství, se nachází plavecký bazén využívaný v letních měsících. Romské děti nejen z lokality Písková ho letních měsících často navštěvují, jde o jedno z mála míst, kde mohou děti trávit svůj volný čas, což nelibě nese řada obyvatel města.

Jak již bylo řečeno, do lokality není zavedena kanalizace. Zdejším obyvatelům bylo údajně ze strany města řečeno, že několik set metrů kanalizačního potrubí a především související práce by si museli zaplatit či provést sami. K lokalitě tudíž přináleží septik, se kterým přinejmenším v minulosti byla řada problémů. Obyvatelé lokality ho údajně nenechávali pravidelně vyvážet. To dříve mělo opakovaně vyústit v přeplnění jímky a vytékání obsahu na dvůr. Sousední obyvatelé hovoří o nesnesitelném zápachu, který se tak z lokality šířil a obzvláště v létě za určitých

povětrnostních podmínek dosahoval až nedalekého bazénu.

6.4 Systémová intervence

Na rozdíl od Olomouce byla ve Šternberku uplatňována měkčí systémová opatření v souvislosti se sociálním vyloučením obyvatel.

V souvislosti s místní správou města Šternberka, které je navíc obcí s rozšířenou působností, je často tematizováno rozhodnutí, v rámci kterého se město v minulosti zbavilo podstatné části svého bytového fondu. To mu přineslo finance, ale také značně omezilo možnosti bytové politiky, která se jeví v souvislosti s chudobou a sociálním vyloučením jako mocný nástroj.

V důsledku této situace lze zaznamenat snahy řešit sociální vyloučení ve městě jinými způsoby. Nutno ale dodat, že politiku města i dalších poskytovatelů sociálních služeb ve vztahu k sociálně vyloučeným Romům značně ovlivňuje zmiňovaný konflikt. Z pohledu těchto poskytovatelů se potom jeví často jako nezbytné rozdělit si klienty na skupiny, které odpovídají rozdělení stran účastných letitého konfliktu. Vzhledem k tomu, že sami Romové si velmi zakládají na příslušnosti k té které skupině a jí příslušné verzi historie a odpovědnosti za vyvolávání incidentů, systémoví aktéři se snaží odpovědnost a iniciativu jednotlivců rozlišovat a přizpůsobují se jí. V důsledku řečeného se do značné míry klienty sociálních služeb nedělí pouze na cílové skupiny, na které služba cílí, ale i podle příslušnosti k té které straně konfliktu.

Snahy systémově řešit sociální vyloučení Romů ve Šternberku vyústily zřízením několika pracovních skupin lokálního partnerství organizovaných Agenturou pro sociální začleňování Úřadu Vlády. I díky této iniciativě tak například aktuálně působí ve městě asistenti prevence kriminality a došlo na řadu dalších dílčích opatření. Zmírňování konfliktu si systémoví aktéři slibovali od snahy zapojit romské děti do společných volnočasových aktivit v souvislosti s realizací záměru zřídit zde pro ně hřiště.

Od roku 2000 také existuje záměr města a neziskových organizací zřídit nízkoprahové zařízení pro děti a mládež. Překážkami byla pravděpodobně politická garnitura a její změny, ale hlavně sehnání dostatečných finančních prostředků a vyřešení odpovědnosti a za financování zařízení ze strany města a jeho partnerů v podobě neziskových organizací. To se zdá být celkově všeprostopujícím problémem.

Podle poskytovatelů sociálních služeb funguje údajně vzájemná operativní spolupráce dobře. Lze ale zaznamenat, že poskytovatelé k sobě navzájem přistupují s určitou obezřetností. Rozhodně nejde o nepřátelství, ale zaznamenal jsem náznaky v tom smyslu, že i v rámci neziskového sektoru existuje mezi organizacemi do jisté míry konkurenční prostředí díky omezeným možnostem jejich financování. Pro vztahy neziskových organizací je dále typické, že vzájemně respektují charakteristiku svých romských klientů spočívající v jejich příslušnosti ke stranám konfliktu. To paralyzuje rozvoj sociálních služeb. Poskytovatelé mají obavu z toho, že pokud by toto kritérium nerespektovali, přijdou jednorázově o většinu klientů. Tyto obavy vynikly právě v případě

snahy o zřízení nízkoprahového zařízení. Po vyřešení praktických otázek zbývalo, aby některý z poskytovatelů zaštilil nově vznikající instituci, ochota však byla minimální. Jelikož je konflikt šternberských romských rodin hlavním obsahem symbolického vyloučení místních Romů a jejich obydlí jsou v soukromém vlastnictví, nezobývá systémovým aktérům, než intervenovat se zaměřením především na zmírňování právě sociálního konfliktu. To je ale problematické, protože s výjimkou policie se žádnému z aktérů nechce přímo v rámci konfliktu intervenovat. Systémoví aktéři pak mají často různé množství různě kvalitních informací, o tom co se ve skutečnosti mezi Romy odehrává.

Za povšimnutí také stojí, že v rámci sociální politiky, kterou designuje a vykonává město v partnerské spolupráci s poskytovateli sociálních služeb, se neobjevovala výrazněji opatření, která by cílila problémy, které jsou majoritní veřejností a obyvateli zkoumaných vyloučených lokalit, vnímány palčivě tj. kromě samotného konfliktu romských rodin právě bytová situace obyvatel lokality na ulici Kamenná. Jak však již bylo řečeno, snahy města získat nemovitost do svého majetku, probíhaly a možná i probíhají.

Veřejností je negativně vnímána i drobná kriminalita, která je Romům přičítána a v této souvislosti probíhaly investice do rozšiřování kamerového systému, přičemž jedna z kamer směřuje i přímo na Romy obývaný dům na Kamenné ulici.

Představitelé zdejší psychiatrické léčebny dále uvažovali o zavedení systému krizového bydlení, který

je i dalšími aktéry na straně města i neziskových organizací hodnocen jako velmi potřebný. Stejně zástupci města a jeho organizací uznávají, že je potřeba zavést systém dostupného bydlení, který zde mimo jiné doporučovala Agentura pro sociální začleňování Úřadu Vlády. Zejména zástupci města jakožto orgánu, který dotuje různé sociální programy, zřejmě nepostrádají představivost v souvislosti s potenciálně účinnými nástroji sociální politiky, hlavní překážkou ale bývá opět omezený rozpočet, který je vůle a možnost na řešení sociálního vyloučení vynaložit.

Nedostatek adekvátních prostor v majetku města je další překážkou, o které se často mluví. Mezi poskytovateli sociálních služeb a městem ale nepanuje stoprocentní shoda na tom, že neexistují.

Politici a úředníci magistrátu se odvolávají na nezájem veřejnosti o podporu sociálních opatření, kterých by využívali Romové, a to ne jako etnická skupina, ale jako obyvatelé města s reálně nízkou životní úrovní.

Systémoví aktéři na svých schůzích řeší „tradiční témata“ sociálního vyloučení, jako jsou například finanční negramotnost, prevence užívání drog, pracovní poradenství, integrace sociálně vyloučených do společnosti obecně, sporadická návštěvnost ambulantních služeb apod.

6.5 Shrnutí

Poměrně zajímavé je, jak se lišilo povědomí o konfliktu napříč poskytovateli sociálních služeb a systémovými aktéry. Zatímco poskytovatelé, a obzvláště

pak ti, kteří přicházeli denně do styku s klienty z řad do konfliktu zapojených osob, měli poměrně hluboký vhled do problému. Ten se ale očekávatelně lišil podle toho, s jakou skupinou osob daný poskytovatel nejčastěji pracoval.

Vzhledem k různému povědomí některých systémových aktérů o sporech místních Romů, které ale může vycházet z tendenčních snah některých na zástupce města působit a získat si tak výhodu, lze spekulovat o tom, že někteří systémoví aktéři, kteří se situací místních Romů vyloženě nezabývají, ale jsou s ní konfrontováni sekundárně, dostatečně nerozumí kontextu a implikacím jejich sociálního vyloučení.

Zatímco samotné Romové si velmi zakládají na příslušnosti k té které skupině a jí příslušné verzi historie a odpovědnosti za vyvolávání incidentů a systémoví aktéři ho rozlišují a přizpůsobují se mu, veřejnost o něm ví většinou velice málo a přičítá odpovědnost v konfliktu angažovaným Romům jako jedné skupině.

Sociální realitou sociálně vyloučených dětí je podobně jako v Olomouci nedostatek příležitostí jak využít volný čas oproti dětem a mladistvým z majoritní veřejnosti. Tyto děti a mládež svůj volný čas tráví tak nějak improvizovaně. Jejich rodiče zpravidla nemají peníze na to, aby dětem platily kroužky, které kromě okluzivního efektu můžou zvyšovat i sociální kompetence dětí a mladých. Skutečností také je, že majoritní veřejnost si často účast romských dětí na volnočasových aktivitách svých dětí nepřeje.

Z tohoto vychází i představa systémových aktérů o nápravě, vychází z předpokladu, že by se sociálně vyloučené romské děti a mládež se společných aktivit

s majoritní společností účastnit měly. V pozadí ale zůstává otázka, jestli se etnické minority vůbec chtějí a mohou účastnit těchto společných aktivit zejména s přihlédnutím ke zmiňovanému konfliktu mezi jednotlivými. Zdůrazňuji, že v této otázce nezaujímám hodnotící stanovisko. Spíše se snažím poukázat na to, že systémoví aktéři nezřídka připravují aktivity pro mladé obyvatele vyloučených lokalit, aniž by se jich přímo ptali na to, co chtějí. V této souvislosti jsem byl osloven s žádostí o zpracování průzkumu, který měl zjistit, o jaké aktivity je zájem. Když jsem se děti posléze ptal, co na projekt hřiště říkají, byly často relativně lhostejné. Domnívám se, že tuto lhostejnost lze přičítat tomu, a některá z vyjádření to téměř doslovně potvrzují: *„Nějaký bílý, co nás vůbec nezna, vůbec neví, co máme za problémy, tak si něco vymyslí a my jako musíme to chtít?“* Dosavadní malá míra participace romských obyvatel na rozhodování o opatřeních, která jsou pro ne připravována, se pak zdá být odrazujícím faktorem.

Obecně, nejen díky příkladu města Šternberk, přemítám nad otázkou, zda skutečně systémoví aktéři, jakožto reprezentanti především ne-romské populace, mohou opravdu počítat s vyvoláním vlastní iniciativy a zájmu sociálně vyloučených Romů, aniž by docházelo k oboustranné úzké spolupráci na vytváření opatření sociální politiky. Situace, kdy v rámci určitého boje o moc a prostředky místní Romové vyvíjeli snahy o konsolidaci vlivu nad místní pobočkou jedné z neziskových organizací, dokazuje mimo jiné to, že vlastní iniciativu jsou ochotni vyvinout, pokud ji chápou jako přínosnou. Teoreticky je pak možné, že situace, kdy se skutečně o jádro problémů, které mezi

sebou jednotlivé rodiny mají, a chápou je zřejmě všechny jinak, systémoví aktéři zřejmě kontinuálně a při vzájemné spolupráci nezajímali, a s jednotlivými protagonisty konfliktu hlouběji a souvisle neprobírali, má za následek oboustranné nepochopení snahám obou stran. To může ohrožovat účinnost plánovaných a realizovaných opatření.

V jednom případě jsem například vyslechl vysvětlení jednoho z mladých Romů, které se týkalo toho, proč je hrdý na to, že je schopný sehnat pro sebe i pro kamarády marihuanu. Tato jeho schopnost mu totiž dle jeho slov přinášela výhodu v podobě respektu druhých. Zdá se tak, že i malý přístup ke zdrojům, ke kterým ostatní přístup nemají, má pro dotyčného přinejmenším subjektivně a symbolicky velký význam, protože posiluje jeho sociální status.

Domnívám se ale, že v případě tohoto města má zejména intenzita konfliktu spolu se skutečností, že se často odehrává v centru města, a tedy před zraky veřejnosti, výrazný vliv na symbolické vyloučení místních Romů.

7 Vnímání sociálně vyloučených lokalit majoritní veřejností

V Olomouci na rozdíl od Šternberku nebyly a nejsou sociálně vyloučené lokality a jejich obyvatelé hodnoceni tak ostře. Do hodnocení se poměrně často promítají různé etnicky zatížené stereotypy v souvislosti s vůlí Romů pracovat zneužíváním sociálních dávek, nebo institucionální podpory jejich bydlení. To se týká jak „asanované“ lokality na Hlohově ulici, tak i lokality na ulici Bezová. Přesto, že bývalé holobyty prošly rekonstrukcí a v budově aktuálně působí i poskytovatelé sociálních služeb, obyvatelé této budovy stigma holobytu pořád částečně nesou. Jednak ho citlivě vnímají sami, ale ruku v ruce s tím ho zřejmě nese majoritní společnost. Lidé obývající okolní čtvrt sice vědí, že byty prošly rekonstrukcí, ale v jejich očích zřejmě nedošlo k rehabilitaci statusu obyvatel bývalých holobytů. A to i z toho důvodu, že mnoho majoritních sousedů neví, že budovu nyní obývají jiné lidé. Zaznamenal jsem dokonce pocity křivdy: *„Cigáni, co tam bydlej, nic neplatěj, ale holobyty jim zrekonstruovali pěkně, tak jaká je to potom spravedlnost pane?!“* Nešlo přitom o jediné takové postesknutí a je zřejmé, že veřejnost není o událostech posledních několika let v bývalé sociálně vyloučené lokalitě dobře informována. Co se týče povědomí Olomoučanů žijících mimo přilehlou čtvrt, zjistil jsem, že řada lidí vůbec neví, že původní sociálně vyloučená lokalita již neexistuje. Stigma Hlohovy a Bezové stále částečně žije nezávisle na lokalitách, ke kterým se váže a jejich obyvatelích. Stejně tak řada obyvatel, a to i sousedů bývalých holobytů, neví, že byty již status holobytů pozbyly.

Je ale třeba zmínit, že na tomto se částečně podepsala i místní „romská“ škola, která je určitým mementem zaniklé lokality na Hlohové.

Opatření města vedoucí jednak ke zmenšení počtu Romů pohybujících se po širším okolí ulic Hlohova a Bezová je majoritní veřejností vnímáno pozitivně i přesto, že řada dotazovaných vůbec nevěděla, jak k němu došlo. Pozitivně je vnímána homogenizace prostředí, majoritní populaci vadil nepořádek, který se kolem lokalit nacházel, i samotný zjev domů, které svou neudržovaností kontrastovaly s vizuálně kultivovaným okolím. Zaznamenal jsem i stížnosti na to, že sociálně vyloučené lokality narušovaly poklidný až venkovský ráz veřejných prostor v rámci čtvrti a dům obydlený sociálně vyloučenými osobami (i když tematizováni byli výhradně Romové) působil jako doslova příliš „městský“ problém. Mezi majoritními dotazovanými se našla část, která tvrdila, že jim v principu nevadí mít Romy za sousedy. Tato skupina respondentů si stěžovala často pouze na hlučnost dětí a jejich „nicnedělání“, jak bylo v jednom případě pojmenováno běžné trávení času dětí ze sociálně vyloučených lokalit. Tato skupina mohla v poměru k většinovému názoru odpovídat zhruba třetině až polovině zpovídané majoritní populace. Ještě větší skupina respondentů se ale shodovala na tom, že situace ohledně společného soužití s Romy je méně problematická, pokud je dělí od většinové populace delší vzdálenost a/nebo nějaký druh symbolické bariéry vyjadřovaný nejčastěji variací stanoviska „tam nechodíme“, které zároveň, jak se ukázalo, implicitně obsahovalo předpoklad, že není praktický důvod „tam“ chodit. Je otázka, nakolik tato symbolická bariéra hraje skutečně roli, protože

podobné výroky se nejčastěji týkaly lokality na ulici Bezová.

Restaurování poklidné atmosféry čtvrti je tedy vnímáno jednoznačně pozitivně: *„Tady je klid. Nebojím se třeba o auto, protože vím, že tady žijou starousedlíci hlavně a mladý rodiny. Celkově se tady cítíme dobře, kolikrát se i známe jako sousedi a je tady klid a pohoda“*. A jako jediný přetrvávající problém je vnímána nedaleká etnicky segregovaná základní škola.

To ve Šternberku je situace jiná. Mezi výpověďmi majoritních dotazovaných dominuje hodnocení sociálně vyloučených lokalit a jejich obyvatel opovržením, vztekem, ale i strachem a jistou mírou frustrace. Stereotypní výroky ve výpovědích zaznívaly o poznání méně často než u olomoucké veřejnosti. Převažovaly naopak spíše konkrétní stížnosti a palčivěji bylo vnímáno i rozmístění sociálně vyloučených lokalit v prostoru. Majoritní otec, jdouc spolu se svými dvěma dětmi z parku a, procházející kolem sociálně vyloučené lokality na Kamenné ulici, hodnotil prostorové zasazení lokalit následovně: *„Já myslím, že do parku si chodí lidé odpočinout, ale ten dojem se vám pokazí, když potom procházíte kolem takového místa a bojíte se o děti. Přitom já bych třeba ten odpočinek fakt potřeboval... po práci, na rozdíl od tady spoluobčanů.“* Pro celý tento rozhovor bylo typické, že muž se cítil být situovaností sociálně vyloučené lokality a jejich obyvatel do jisté míry poškozený na své svobodě pohybu a tudíž jako bezprávní. A to i přesto, že dle jeho slov nezažil s místními Romy nikdy žádný incident, slyšel jen zvěsti

o konfliktech. To odpovídá i Sibleyho tvrzení, že: „Prostorová separace symbolizuje morální řád.“⁵⁵

Stížnosti na „nedostatek disciplíny“ Romů zaznívají nezřídka i ze strany systémových aktérů, často navíc s podtextem zpochybňujícím intelektové vlastnosti etnika, což demonstruje výrok metodika prevence městské policie z nejmenovaného města v Olomouckém kraji (o Olomouc ani Šternberk nejde): „Oni jsou zvířátka. Když jim bude někdo říkat, co mají dělat a hlídat je, tak to budou dělat. Ale když se na ně nebude štěkat, tak se rozutečou. To máte jak s ovce.“

V majoritním diskurzu se také více než v Olomouci objevovaly narážky, často i doslovné, na nečistotu prostoru sociálně vyloučených lokalit i jejich obyvatel. Sociálně vyloučené lokality v očích majoritní veřejnosti představují vřed na kráse okolí lokality a stejně tak podle obyvatel kazí pověst celému městu a dělají ostudu před návštěvníky města: „Nechápu, proč je takový místo uprostřed města, kde kolem něj projížděj auta. Je to ostuda. Kdyby to bylo někde na kraji, tak neřeknu, ať se tam třeba sežerou [Romové], ale tady. Jak říkám, je to ostuda, co si musej myslet řidiči, co jedou kolem? To akorát člověk slyší, jak pískaj věčně gumy, když z toho baráku vyběhne dítě do silnice.“ To dokonce i v takových případech, kdy bylo širší okolí lokality hodnoceno jako nezajímavé. Řada konverzačních partnerů při vysvětlování tohoto postoje zahrnovala do hodnocení prostorových vlastností sociálně vyloučené lokality sociální kontext a často vycházelo najevo, že si zástupci většinového obyvatelstva zkrátka nepřejí

⁵⁵ SIBLEY, David. Geographies of exclusion: society and difference in the West. Routledge: New York, 1995, xviii, 206 p. ISBN 04-151-1925-1

přítomnost více romských rodin pohromadě nehledě na to, kde budou žít. Samotná koncentrace obyvatel romského etnika je vnímána jako riziková, respektive jsou s ní v případě některých respondentů rovnou spojovány špatné hygienické podmínky, zvýšená kriminalita, negativní vliv na mládež apod.

Ukázalo se, že majoritní veřejnost téměř vůbec neví o opatřeních sociální politiky v souvislosti se sociálním vyloučením. Dotazovaní často vyjadřovali nedůvěru vůči poskytovatelům sociálních služeb. Téměř vždy jsem vyslechl názor, že na sociálně vyloučených lokalitách se nic nemění. Jediné opatření, které zaznamenal více než jeden majoritní dotazovaný, je přítomnost Asistentů prevence kriminality. I vůči úspěšnosti tohoto nástroje panuje ale skepse a očekávání do budoucna jsou spíše skeptická a zaznívá i určitá frustrace, jak dokazuje hodnocení vývoje lokality na Kamenné ulici z úst ne-romské ženy v post-produktivním věku: „Tam je to stejný, co pamatuju, snad vždycky to byl takový barák, jak vypadá teď. A já už ani nevěřím, že se to někdy změní. Nebo aspoň za mého života, tak tam prostě radši nechodím.“

Nejhůře vnímaná je zřejmě právě lokalita na ulici Kamenná. Často zmiňovaným důvodem, proč se místu vyhnout, také úzký chodník vedoucí kolem rohu vyloučeného domu. To je vnímáno jako nebezpečné a bezpečnosti nepomáhá ani nutnost přejít na druhou stranu. Na dotaz, zda by pomohlo třeba zábradlí, značná část dotazovaných odpovídala sice zdráhavě, ale pozitivně. To může naznačovat, že nad otázkou bezpečnosti převládají nepříjemné pocity pramenící z nutnosti procházet těsně pod okny vyloučené lokality a nasvědčuje tomu i další kontext řady rozhovorů.

Lokalita je zkrátka stigmatizovaná a až na několik výjimek si respondenti vždy přáli, aby „zmizela“. Konkrétně požadavek na „zmizení“ tohoto domu nejčastěji provázela představa scénáře, kdy budou obyvatelé domu „nuceně“ vystěhováni. Omyl v interpretaci majetkového vztahu k lokalitě a názor, který by měl legitimizovat požadavek na vystěhování, formuloval jeden z kolemjdoucích ne-Romů takto: „neplatěj nájem, tomu nevěřím podle toho, jak to tam vypadá.“ Dům by měl následně podle jeho výpovědi být buď zrekonstruován, nebo zbourán. Demolici však brání skutečnost, že dům je památkově chráněným objektem. Na otázku, zda dům má, nebo může mít, podle obyvatel i se zohledněním případné rekonstrukce pro danou lokalitu estetickou nebo historickou hodnotu, odpovídali občané Šternberka zhruba ze čtyřiceti procent negativně. Na toto téma jsem se bavil s náhodně vybranými lidmi procházejícími kolem budovy a v průběhu rozhovorů jsem je vedl k tomu, aby se na dům ve chvíli našeho rozhovoru dívali a zkusili si představit, jak by vypadal neobývaný nebo zrekonstruovaný. Zbývajících šedesát procent dotazovaných převážně oceňovalo zjevné architektonické kvality stavby a negativně hodnotilo pouze současný neuspokojivý technický stav budovy. Tito dotazovaní se ale zpravidla v první chvíli nevyjadřovali k sociálnímu kontextu lokality- tedy k jejím obyvatelům. V momentě, když v rozhovorech přišla řada na otázku, zda by se na jejich vnímání lokality něco změnilo s absencí tamních současných obyvatel, se už do značné míry výroky téměř všech respondentů shodovaly. V názorech majoritní veřejnosti byla přičítána vina za současný stav domu zdejšími nájemníkům. Často zaznívalo paušalizující přesvědčení, které spojovalo romství s nezodpovědností,

kriminalitou, neúctou k majetku, a dokonce v několika případech byla Romům vytýkána „necivilizovanost“. Jak pravil zdejší majoritní muž středního věku: „Oni jsou jak zvířata. Prostě si neumí ničeho vážit. Nevím no. Stejně čekaj, že jim to stát opraví, nebo město.“

Zřejmě i oproti tomuto okolí dům kontrastuje, což se promítá do představ kolemjdoucích o tom, jak by mohl vypadat: „Je to škoda, já bych si možná i třeba chtěla sednout na tu lavičku v parku (u kapličky), ale nemůžu. Oni tam věčně sedí a popíjejí, a když tam nesedí, tak bych se tam stejně necítila dobře a navíc tam řvou děti.“

Špatnou pověst má i lokalita na ulici Písková, i když spíš než negativní názory na lokalitu a její obyvatele zaznívala tvrzení ve směsi strachu a podezřívavosti z toho, že „Tam něco prostě není v pořádku. To jsou normální mafiáni podle mě.“, jak podezření vyjádřil eden z majoritních dotazovaných. Na špatné pověsti lokality se zřejmě podílí mimo jiné její odlehlost, která bývá hodnocena jako podezřelá. Šternberčané tudy maximálně projíždí autem, jinak téměř nikdy nepřijdou s obyvateli do kontaktu v blízkosti lokality. Za jedinou výjimku lze považovat, když někdo z majoritních obyvatel využívá garáž, která je na dohled od lokality na druhé straně frekventované silnice. Odlehlost lokality a jistá anonymita jejích obyvatel pak zřejmě nechávají prostor pro spekulace například o jejich obživě. Faktem ale je, že před lokalitou často najdeme ojeté automobily v různém stavu, někdy i rozebrané. Poměrně rozšířená je spekulace o tom, že místní obyvatelé rozebírají automobily neznámého původu a prodávají je na náhradní díly, anebo je skládají z několika různých aut tak, aby nepřipomínala původní. Patří se dodat, že při

návštěvách lokality jsem osobně viděl šroubovák zaražený v izolaci dveří bočního okna (nad zámek) jednoho z automobilů. Jestli jsou pak podobné výjevy obvyklé, tak mohou zavdávat spekulacím o kriminální obživě této skupiny osob. Tento příklad však jen odráží prostorovou i sociální izolaci lokality a jejích obyvatel od zbytku města.

8 Reflexe sociálně vyloučených lokalit a jejich proměn z pohledu Romů

Vzhledem k historii obou olomouckých sociálně vyloučených lokalit nedocházelo k tak výrazným konfliktům v soužití Romů a majoritní populace. Názory místních Romů na opatření města bylo možné získat víceméně pouze od Romů, kteří prošli sítí opatření a v současnosti v Olomouci stále žijí. V rámci této skupiny je nyní soužití s majoritní sousedskou populací hodnoceno převážně jako neproblematické. Obyvatelé lokality na ulici Bezová jsou se svým aktuálním bydlením převážně spokojeni. Co naopak vadí, je malá šance získat byt jinde v Olomouci vzhledem k výši kaucí, poplatků realitních kanceláří a obecně podmínkám pro získání bytu na standardním realitním trhu. Negativně je také vnímána skutečnost, že lokalita leží na samém okraji města a veškeré služby jsou tak špatně dostupné. Hodnocení intervencí města v souvislosti s bytovým fondem a asanací lokality na Hlohové je vnímáno poměrně rozporuplně. Mísí se povděk za „*slušné bydlení*“ s pocitem, že „*si s náma dělali, co chtěli*“ (myšleno město Olomouc). Někteří dotazované obyvatelé Bezové líčili jako absurdní situaci, kdy se v souvislosti s rekonstrukcí bytů některé rodiny musely často stěhovat a někteří Romové kritizovali opatření města, v rámci které noví nájemníci bývalé lokality na Hlohové údajně museli platit dluhy po předchozím nájemníkovi bytu. Po tom je město ale vymáhalo také, takže v případě splacení dlužníkem došlo k dvojitému zaplacení dluhu. To rodiny, které se často už tak nacházely v ekonomicky obtížné situaci vyloučení z trhu práce, očekávatelně nesly velmi nelibě. Pokud bych měl shrnout reflexi opatření

systemových aktérů a vztahu s ne-romskou sousedskou populací z pohledu dotčených Romů, dalo by se říci, že pocit křivdy z nevyhnutelnosti podrobení se vůli systemových aktérů je do jisté míry vykoupěn pocitem klidu a vlastního prostoru. Slovy jedné z matek obývajících lokalitu na Bezové ulici: „*Nejsme tak na očích a máme svůj klid. Navíc tady jsou stejně slušní cigáni.*“

V hodnocení Šternberských Romů obývajících zmiňované lokality nezaznívá hodnocení opatření systemových aktérů převážně jinak, než v kontextu konfliktu jejich rodin. Důvodem je, že všechny rodiny žijí v domech a bytech v soukromém vlastnictví někoho z rodiny. Ačkoliv tyto vlastnické vztahy nejsou bezproblémové a do jisté míry jsou i obsahem dlouholetého konfliktu, nemají žádný vztah k městu.

Ostatní opatření města jsou vnímána sporně, zaznívá poptávka po intervenci města a systemových institucí včetně policie v rámci konfliktu. Každá strana ale víceméně vyžaduje institucionální podporu svojí verze konfliktu a neutrální přístup k němu je sice připouštěn, ale není o něj zájem. Obyvatelé sociálně vyloučených lokalit se snaží na úřady působit, získávat je na svou stranu, a tak vnímání těchto institucí se často mění například podle toho, která strana vnímá výsledek správních řízení, proběhnuvších v souvislosti s jednotlivými incidenty, jako vítězství.

Zdejší Romové mají ke svému domovu, nehledě na jeho stav, silný vztah, vnímají ho jako útočiště a i když mívají strach, na otázku, zda by je něco přimělo odstěhovat se jinam, odpovídají v drtivé většině negativně. Naopak je typické, že každá strana

konfliktu si přeje, aby se její protivníci odstěhovali, a v tomto ohledu se snaží i vyvíjet tlak různými incidenty, ať už jde o výhružky, rozbíjení oken, nebo i napadání.

Hodnocení soužití s majoritní populací se Romové ze zkoumaných sociálně vyloučených lokalit vyhýbají podobně, jako se veřejnost snaží vyhýbat šternberským Romům. Řada z nich připouští určitý stud, vadí jim, jakou pověst, opět díky konfliktu, v řadách šternberské veřejnosti mají. Důsledkem toho dělí šternberské Romy od místní majoritní populace hluboké příklopy symbolického vyloučení, které se, jak bylo nastíněno v předchozí kapitole, nevymykají Sibleyho metafoře „kontaminace prostoru“⁵⁶

Zajímavé je, že podle výpovědí dotazovaných Romů, kteří bydleli na sousedních ulicích vzdálených někdy jen několik desítek metrů od sociálně vyloučené lokality, ale zároveň na ulicích, jejichž název už se sociálně vyloučenou asociován nebyl, stejné stigma symbolického vyloučení tak výrazně nenesou. Přestože reálně se týká prostorové a symbolické vyloučení všech Romů, kteří se pohybují v lokalitě, stejně, v situacích, kdy obyvatelé neasociovaných adres tuto adresu někomu říkají, na ně zřejmě v takové míře nedopadá. Dotčení Romové potom často dle svých slov vnímají nestigmatizovanou adresu jako výhodu, přestože jim praktické výhody přináší jen zřídka, pokud vůbec. Výpovědi na mne působily spíše tak, že tito Romové jsou na nestigmatizovanou adresu hrdí, protože je to

⁵⁶ SIBLEY, David. *Geographies of exclusion: society and difference in the West*. Routledge: New York, 1995, xviii, 206 p. ISBN 04-151-1925-1.

pro ně samotné možnost, jak se symbolicky vyčlenit z jinak homogenně vnímané skupiny obývající sociálně vyloučenou lokalitu.

9 Shrnutí

9.1 Olomouc

Ve městě Olomouci byl problém jedné ze dvou sociálně vyloučených lokalit vyřešen. Její obyvatelé byli vymístěni. Těm z pohledu města ukázněnějším byly nabídnuty byty v lokalitě Bezová, ostatním nebylo zřejmě nabídnuto nic. Samotný dům v této lokalitě se momentálně představuje na Bytový dům pro seniory a prochází celkovou rekonstrukcí.

Někteří obyvatelé lokality na Bezové ulici se údajně vrátili po dočasném vystěhování na Hlohovu kvůli rekonstrukci, někteří ne. Odpadky a nábytek v okolí vystřídalo malé dětské hřiště s prolézačkami přiléhající k zadní straně domu směrem do polí, v okolí lokality je pořádek a stěny domu jsou stále zánovně bílé a také ozdobené cedulkou, ze které se lze dozvědět, že důvodem jsou dotace Evropská Unie. Opatření a bytová politika města Olomouce funguje a lze se domnívat, že funguje, případně že může a bude fungovat i plánovaný systém prostupného bydlení. Proč? Z původně sociálně vyloučených lokalit, jak se zdá, odešla značná část sociálním vyloučením nejohroženějších rodin a osob. V rámci bytové politiky města několik let probíhala selekce nájemníků, díky které bylo ve zredukovaném počtu bytů nabídnuto bydlení zredukovanému počtu osob. Většinou přitom zřejmě nešlo o ty nejzranitelnější. A co se tedy stalo s ostatními obyvateli Hlohovy? Scénář existuje dvojí. Část se odstěhovala na venkov postrádající městskou infrastrukturu a dostupnost (nejen) sociálních služeb a také vykazující vyšší míru nezaměstnanosti, než jaká

je obvyklá ve městech. Zbylá část, pokud se nebudeme o několika jedincích, kteří se přestěhovali na Bezovou, se rozptýlila po městě.

Osobně se tedy domnívám, že ačkoliv se městu podařilo zbavit se vizuálně na první pohled identifikovatelných sociálně vyloučených lokalit, nepodařilo se mu už dostatečně citlivě řešit problém sociálního vyloučení osob. Symbolický status lokality je vyšší v očích veřejnosti, ve městě je větší klid a lokalita na ulici Bezová je natolik vzdálená městu a majoritnímu obyvatelstvu, že se s ní symbolického obsahu nyní pojí jen málo. I když řada lidí pořád má lokalitu v paměti zafixovanou jako Romy obývané holobyty.

Je ale nutno také nutno uznat, že Systémovým aktérům v čele s městem se v Olomouci podařilo z větší části odstranit či revitalizovat velké sociálně vyloučené lokality. S tím, jak se bude šířit mezi majoritní veřejností povědomí o transformaci povahy domu na Hlohové ulici a o revitalizaci bývalých holobytů na ulici Bezové, je možné, že bude do jisté míry klesat i symbolické vyloučení a stigmatizace místních Romů deprivovaným obytným územím.⁵⁷

9.2 Šternberk

Příběh šternberských sociálně vyloučených lokalit je opakem toho olomouckého. Z hlediska prostorových vlastností lokalit se prakticky nic nezměnilo. Důvod je pak nasnadě. Na rozdíl od olomouckých sociálně vyloučených lokalit jsou všechny domy obývané sociálně

⁵⁷ Koncepce bytové politiky. *Státní fond rozvoje bydlení* [online]. 2012 [cit. 2014-12-11]. Dostupné z: <http://www.sfrb.cz/o-sfrb/koncepce/>

vyloženými Romy v osobním vlastnictví, a město tak nemá moc s nemovitostmi jakkoliv nakládat. V minulosti se sice objevily snahy dům na Kamenné získat zpět do vlastnictví města, nic se však dosud nezměnilo. Představitelé města otevřeně přiznávají, že privatizovat městský bytový fond do té míry, do jaké k tomu v minulosti došlo, byla chyba. V případě domu na Kamenné tomu tak je i s přihlédnutím k jeho statusu památkově chráněného objektu.

Zatímco Romy obývané lokality na ulicích Písková a Štěrková nejsou z hlediska prostoru vnímány systémovými aktéry jako příliš problematické, akcentovaná pozornost je věnována lokalitě na ulici Kamenná, což zhruba odpovídá i poptávce veřejnosti po „vyřešení problémů s cigánama“, jak je pojmenoval jeden z majoritních respondentů. Tato lokalita je určitým ohniskem symbolického vyloučení ve Šternberku i proto, že její okolí je frekventovanější než okolí ostatních Romů obývaných sociálně vyloučených lokalit ve městě a dochází zde ke slovním i násilným konfliktům. Vedle toho je tato lokalita zjevně v nejzuboženějším stavu oproti ostatním dvěma, což je veřejností o to palčivěji vnímáno, že leží na křižovatce frekventovaných cest.

Opatření města i dalších systémových aktérů se vyznačovala dlouhou dobu tím, že se do jisté míry vyhýbala problematickému tématu konfliktu místních rodin. V roce 2014 začali ve městě působit asistenti prevence kriminality, což se dá považovat za první systémové opatření namířené směrem k řešení sociálního konfliktu a lze opatrně vyhlížet zmírnění četnosti a intenzity konfliktů a s tím i zmírnění symbolického vyloučení těchto aktérů. Toto opatření však samo o sobě konflikt ani symbolické vyloučení romských

obyvatel města nezažehná. Při zasedání pracovních skupin lokálního partnerství, kterých jsem byl členem, byla patrná jistá míra bezmoci a frustrace systémových aktérů. Pramenila z nepříznivého poměru možností sociální politiky města a rozsahu problémů, které zde se sociálním vyloučením souvisí. Tato frustrace vychází především ze skutečnosti, že město nemůže působit na situaci bytovou politikou a z omezených finančních prostředků, které na sociální politiku může vydat a zajistit.

Situace ve Šternberku je díky sociálnímu konfliktu romských rodin jedinečná ne snad v principiální povaze situace, ale kombinací faktorů, jako je historická a mnoha generační zakonzervovanost vzájemné nenávisti protagonistů konfliktu, samotný počet jeho aktérů, poměr tohoto počtu vůči romské populaci ve městě, kdy se konfliktu nějakým způsobem účastní opravdu značná část místních Romů. Problémem je i rozsah konfliktu vzhledem k populaci města a způsob, jakým se odehrává před zraky veřejnosti. Nemůžu opomenout také zmiňovaný fakt, že město i sociální aktéři mají objektivně omezené možnosti na sociální exkluzi ve městě působit.

Obecně v souvislosti se systémovými opatřeními musím podotknout, že zatímco nezájem o řešení sociálního vyloučení problematiky lze často pouze komplikovaně prokazovat, protože bývá velice často relativní. Moje účast v rámci skupin lokálního partnerství odhalila, že stran politického zájmu je často velkým problémem i porozumění sociálnímu vyloučení. Již delší dobu mne při komunikaci se starosty měst, ale i institucí poskytujících sociální služby, stejně tak jako při zasedání pracovních skupin

lokálního partnerství ve Šternberku⁵⁸, opakovaně překvapoval stejný problém. Zatímco se v koncepčních dokumentech pracuje s diskurzem sociálního vyloučení, v samotných diskuzích se jednak tento termín, ale ani jeho sociokulturní implikace, příliš neobjevuje. Přiznaným důvodem pro zasedání jednotlivých pracovních skupin byla například bytová situace nebo konflikt romských rodin ve Šternberku. Při samotných jednáních se probírala konkrétní opatření a širší kontext a především souvislosti jednotlivých perspektiv problému od prostorové přes sociální, historické po majetkové a symbolické, byly řešeny převážně okrajově. I přesto se ukázalo být poměrně závažnou skutečností, že systémoví aktéři si komplexní problematiku sociálního vyloučení Romů rozdělují na jakési tematické oblasti buď podle zaměření městského odboru, anebo podle sociálních a prostorových vztahů, které je pojí s tou kterou částí rodin. Díky tomu docházelo k situacím, kdy si systémoví aktéři vzájemně vysvětlovali pro jejich profesi relevantní kontext sociálního vyloučení. To mělo pozitivní efekt- bylo skutečně patrné, že například znalost sociálně vyloučených lokalit a jejich obyvatel, jakou projevovali zástupci policie, pomáhala definovat určitou společný rámec nazírání na téma u všech zúčastněných aktérů. Odvrácenou stranou tohoto pozitivního zjištění je, že k podobné komunikaci zřejmě stran platformy lokálního partnerství, příliš nedocházelo přesto, že se někteří z těchto aktérů znají i desítky let. Ukázalo se, že jeden z poskytovatelů sociálních služeb s převážně romskou klientelou, byl dokonce informačně izolován natolik, že dostával informace téměř výhradně od rodin

⁵⁸ *Smlouva o poskytování lokální asistence.* 2013. Dostupné z: https://zakazky.vlada.cz/document_download_319.html

participujících jednostranně na konfliktu mezi rodinami.

Pokud si dovolím interpretovat data odvážně, působí na mě vzájemná interakce poskytovatelů sociálních služeb jak v komunikaci při zasedání pracovních skupin, tak s přihlédnutím k charakteristice klientů jejich zařízení, dojmem místy spíše až konkurenčního než kooperativního jednání, a to se bavím především o neziskových organizacích. Tito poskytovatelé se totiž svým způsobem adaptovali na sociální konflikt místních Romů a analýza dat, sice ne vyloženě jednoznačně, ale přesto tak, že to stojí za zmínku, naznačila, že mezi poskytovateli sociálních služeb, zejména neziskových organizací, panuje zájem na zachování tohoto státu quo. Ten je vnímán jako stabilizující prvek. Problém však může být, že dává prostor pro zakonzervování konfliktu.

V tuto chvíli se nabízí otázka, nakolik předchozí odstavce souvisí s prostorovými a symbolickými charakteristikami sociálně vyloučených lokalit. Snažil jsem se totiž poukázat na vzájemnou neoddělitelnost jednotlivých aspektů sociálního vyloučení. Jakkoliv je potom logické, že Odbor správy majetku města spravující bytový fond neposkytuje sociální služby, domnívám se, že v rámci širší spolupráce subjektů, kteří sociální politiku a sociální služby tvoří a poskytují, by mělo být reflektováno, že sama tato správa souvisí se sociální politikou a sociálním vyloučením a může na ně mít dopad.

Pointou je poukázat na skutečnost, že izolované řešení jednotlivých perspektiv sociálního vyloučení bez reflexe dalších, včetně prostorové a symbolické, může mít nezamýšlené důsledky. Jak bylo již řečeno

výše, různá opatření v rámci sociální politiky, jsou chápána i vysvětlována jejich cílovými skupinami různě a pokud jim není jasně a kontinuálně vysvětlováno, proč je v kterých situacích postupováno konkrétním způsobem, cítí se některé například zvýhodněně, nebo naopak poškozeně. Nehledě na to, zda objektivně ke zvýhodnění došlo nebo ne, stává se interpretace součástí rámce uvažování dotčených sociálně vyloučených Romů i veřejnosti. To může mít vliv na důvěru k institucím, která je jedním z nezbytných předpokladů vůle institucionální pomoci v řešení životních situací využívat.

10 Závěr

Závěrem mého výzkumu bych jako pro mne nejhodnotnější poznání podtrhnul skutečnost, že jsem si ověřil, že sociální vyloučení se skutečně do značné míry odehrává na symbolické rovině a zároveň ji samo i vytváří. Zdá se, že v očích majoritní populace vyvstávají etnické stereotypy o Romech o to více, čím stigmatizovanější a prostorově „vyloučenější“ je lokalita, v jaké Romové přebývají. Obtížná odpověď je na otázku, do jaké míry na sebe působí prostorové a symbolické vyloučení. V některých případech (Písková, Hlohová) by se tento vliv dal zhodnotit tak, že obyvatelé prostorově výrazně vyloučené lokality jsou mimo sociální dohled majoritní populace, a tak míra jejich symbolického vyloučení nedosahuje takových kvantitativních výšin, jako v případě lokalit, které prostorově vyloučené nejsou vůbec. Domnívám se, že tento vztah by se dal interpretovat tak, že prostorové vyloučení může kvantitativně působit na symbolické vyloučení obyvatel sociálně vyloučených lokalit působit příznivým efektem, ale spíše než na vzdálenosti vyloučených lokalit od centra města dle mého názoru záleží na dalších vlastnostech lokality, jako je frekventovanost okolních komunikací, povaha okolní zástavby a dalších. Konečně se ale snad dá věřit tomu, že i na sociální status obyvatel vyloučených lokalit má příznivý vliv, pokud lokalitě a její okolí nepřisuzuje veřejnost nadprůměrnou míru imageability⁵⁹.

⁵⁹ LYNCH, Kevin. *Obraz města: The image of the city*. 1. do češ. přel. vyd. Praha: Polygon, 2004, xi, 202 s. ISBN 80-727-3094-0.

Z hlediska systémového působení na symbolickou a prostorovou exkluzi obyvatel sociálně vyloučených lokalit, se ukázalo být zásadním faktorem, zda má město nemovitosti v sociálně vyloučených lokalitách ve svém majetku (případně zřejmě také jak je majitel ochotný s městem vyjednávat). V případě, že tomu tak je, záleží na konkrétních zástupcích města, jakou cestou se vydají, s velkou mocí přichází také velká zodpovědnost- možnost pomoci spolu s rizikem zhoršení sociálního vyloučení. Pokud město nedisponuje bytovým fondem, který by zahrnoval i objekty ve vyloučených lokalitách, jsou možnosti jeho sociální politiky rázem omezeny a často zřejmě nezbývá, než se věnovat symptomům sociální exkluze. To znamená „omezit se“ na zákonnou represí a preventivní působení poskytovatelů sociálních služeb nebo například posilování kamerového systému. Smysluplnost, respektive efektivita takových opatření ve vztahu k sociální exkluzi, je ale diskutabilní.

Každému konkrétnímu postupu systémových aktérů je dle mého názoru nutno se věnovat kriticky a tudíž individuálně. Velkou otázkou, na kterou si odpovědět stále netroufám, kterou si ale několik let neustále pokládám, je, zda je možné řešit sociální vyloučení samotným vysídlováním sociálně vyloučených lokalit- tedy řešením prostorových kvalit sociální exkluze.

V Olomouci došlo k estetické transformaci sociálního vyloučení za použití přísnějších opatření, která umožňoval vlastnický vztah k nemovitostem v sociálně vyloučených lokalitách. Na jednu stranu lze tento přístup vyhodnotit jako efektivní. V očích veřejnosti vymizely jevy, které majoritní sousedy obtěžovaly, jako například povykující děti nebo

občasný nepořádek kolem kontejnerů. Soužití s obyvateli domu na ulici Bezové je hodnoceno jako bezproblémové, ale zároveň podle řady výpovědí místních, ať již jde o majoritní populaci, nebo obyvatele bývalých holobytů, prakticky nedochází k vzájemnému kontaktu s výjimkou romských dětí navštěvující místní etnicky segregovanou základní školu. Majoritní obyvatelé však nejsou schopni rozlišovat mezi dětmi z ulice Bezové a Romy z širšího okolí města. Dá se tak říci, že vývoj sociálně vyloučených lokalit doznal změn v oblasti symbolického vyloučení- stav nemovitosti i kvalita bydlení je jak obyvateli lokality, tak obyvateli čtvrti, hodnocena jako výrazně lepší, než tomu bylo dříve. Lokalita je ale stále velice tvrdě prostorově vyloučena a samotné řešení bytové situace Romů, kteří obývali či obývají lokality na ulicích Hlohová a Bezová, naplňuje znaky inkluzivního opatření pouze v dílčích aspektech, jako je systém prostupného bydlení.

Ne-romští dotazovaní vlastní zkušenosti s obyvateli vyloučených lokalit často prezentovali tak, že se zdálo, že se jich dotýkají mnohem více, než nakonec sami tito připouštěli. Tyto výpovědi se často prolínaly se stereotypními představami, se kterými aktéři přicházejí běžně do styku a reprodukují je. Na základě výzkumu se potom domnívám, že zatímco jsou tyto příběhy prezentovány často v hodnotově zabarveném ekonomickém kontextu ve smyslu interpretace určité ‚třídní kultury‘, hrají prostorové faktory sociálního vyloučení mnohem větší roli, než by se zdálo. Intenzita hodnotícího náboje byla v závislosti na prostorové transformaci sociálního vyloučení v případě Olomouce značně oslabená.

Proměny prostředí sociálního vyloučení a jeho interpretace z pohledu majoritní i vyloučené populace byly pro výzkum možná o něco zajímavější vzhledem k tomu, že se zde odehrála hlubší prostorová transformace.

Výzkumným cílem bylo popsat vnímání prostorových a symbolický aspektů sociálního vyloučení z pohledu majoritní populace a sociálně vyloučených Romů při reflektování opatření systémových aktérů. Domnívám se, že na popisné úrovni jsem tento cíl naplnil.

Co se týče analýzy souvislostí zmíněných tří kategorií, domnívám se, že posuzujeme-li situaci v každém městě zvlášť, což je nevyhnutelné vzhledem k tomu, že výzkumným cílem nebylo provádět komparaci, je vzájemné působení těchto veličin zřejmé. Ve Šternberku je dominantním obsahem symbolického vyloučení místních sociálně vyloučených Romů konflikt rodin, kterému se přizpůsobuje veřejné mínění i politika systémových aktérů. V Olomouci má symbolické vyloučení sociálně vyloučených Romů mnohem méně intenzivní náboj. Obyvatelé sociálně vyloučených lokalit jsou zde anonymnější a to především proto, že město mělo v rukou nástroje bytové politiky a řešilo problém sociálně vyloučených Romů za užití nástrojů bytové politiky. To mělo popsáný dopad na vnímání situace sociálně vyloučených Romů ze strany veřejnosti i samotných Romů.

11 Zdroje

BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Město vo svetle diverzity: Niekoľko poznámok k výskumu súčasného mesta z pohľadu sociálnej antropológie. In: FERENČUHOVÁ, Slavomíra, Lucie GALČANOVÁ, Magdaléna HLEDÍKOVÁ a Barbora VACKOVÁ. *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, s. 31-49. ISBN 9788021048669. DOI: 978-80-86818-86-3.

BYRNE, David S. *Social exclusion*. Philadelphia: Open University Press, 1999, xi, 158 p. ISBN 03-351-9974-7.

GALČANOVÁ, Magdaléna HLEDÍKOVÁ a Barbora VACKOVÁ. *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009, s. 31-49. ISBN 9788021048669. DOI: 978-80-86818-86-3.

GOFFMAN, Erving. *Stigma: poznámky k problému zvládání narušené identity*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 61-62. Most (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 8086429210.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008, 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

JAKOUBEK, Marek. *Romové - konec (ne)jednoho mýtu : Tractatus culturo(mo)logicus*. 1. vydání. Praha : Socioklub, 2004. 317 s. ISBN 80-86140-21-0.

JANKOVÝCH, Vladislav, Petr HLAĐO, Wai-yu CHAN, Sha-lun LEE, Lerryn COLDWELL a Eszter BÁNFFY.

Perception of Roma People by Prospective Secondary School Teachers in the Context of Generalized Ethnicization of Problems Related to Non-Assimilated Part of the Roma Population: perception of teachers and students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2012, č. 55, s. 77-83.

KAŠPAROVÁ, Irena; RIPKA, Štěpán; SIDIROPULU JANKŮ, Kateřina. *Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice : Moravské lokality*. Praha : Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2008. 374 s. ISBN 978-80-87041-56-7.

KAUFMANN, Jean-Claude. *Chápající rozhovor*. Vyd. 1. Překlad Marie Černá. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, 151 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 48. ISBN 978-807-4190-339.

KOLEKTIV STUDENTŮ KULTURNÍ ANTROPOLOGIE KSA FF UP. Výzkumné šetření postojů obyvatel čtvrti Nový svět k záměru revitalizace ZŠ Přichystalova. Olomouc, 2013.

LEWIS, Oscar a Oliver LA FARGE. *Five families; Mexican case studies in the culture of poverty*. New York: Basic Books, 1959. ISBN 0465097057.

LYNCH, Kevin. *Obraz města: The image of the city*. 1. do češ. přel. vyd. Praha: Polygon, 2004, xi, 202 s. ISBN 80-727-3094-0.

MAČÁK, Alois. *Vztah mezi Romy a většinovým obyvatelstvem České republiky*. Praha, 2007. 119 s.

Diplomová práce. Univerzita Jana Amose Komenského.

MAREŠ, Petr. *Faktory sociálního vyloučení*. 1. vyd. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006. 41 s. ISBN 80-87007-15-8.

MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, roč. 36, č. 3.

ORUM, Anthony M., Xiangming CHEN a Krista E. PAULSEN. *Introduction to cities*. 1. publ. Oxford: Wiley-Blackwell, 2011. ISBN 14-051-5554-X.

ROBERTS, Brian H a Trevor KANALEY. *Urbanization and sustainability in Asia: case studies of good practice*. Washington, D.C.: Cities Alliance, 2006, xvi, 500 p. ISBN 97-156-1607-0.

SOCIOFACTOR S.R.O. Situační Analýza - ORP Šternberk: v rámci individuálního projektu Olomouckého kraje „Zajištění integrace příslušníků romských komunit“. Ostrava, 2011.

SOCIOFACTOR S.R.O. Terénní mapování a evaluace (1. část). Ostrava, 2010.

STRAUSS, Anselm. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie* Přel. S. Ježek. 1.vyd. Boskovice: Albert, 1999, 196 s. ISBN 80-858-3460-X.

SIBLEY, David. *Geographies of exclusion: society and difference in the West*. Routledge: New York, 1995, xviii, 206 p. ISBN 04-151-1925-1.

SPÁČILOVÁ, Alice. *Segregace Romů v městském prostoru : Škodova ulice v Přerově*. Olomouc, 2009. 45 s. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci.

TOPINKA, Daniel a Jan ZADINA. Konflikt romských sociálních skupin v prostředí malého českého města. In: LUŽNÝ, Dušan. *Sociální konflikty: sociologická a andragogická perspektiva*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, 21- 39. ISBN 978-80-244-3432-2.

VACKOVÁ, BARBORA, LUCIE GALČANOVÁ a ONDŘEJ HOFÍREK. „Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2011, č. 4, s. 633-656.

VÍŠEK, Petr. *Sešity pro sociální politiku : Romové ve městě*. Praha : Socioklub, 2002. 161 s. ISBN 80-86484-01-7.

VYBÍRAL, Zbyněk. Critical Psychology in the Czech Republic: One of Possible Descriptions. , *Annual Review of Critical Psychology*. 2006, č. 5. Dostupné z: <http://www.discourseunit.com/annual-review/arcp-5-critical-psychology-in-a-changing-world-contributions-from-different-geo-political-regions/>

ZADINA, Jan. ČLOVĚK V TÍSNI O.P.S. Volnočasové aktivity sociálně vyloučených romských dětí a mládeže ve městě Přerově: situační analýza. Olomouc, 2014.

11.1 Elektronické zdroje

Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti [online]. Praha : GAC, 2006 [cit. 2015-03-18]. Dostupné z WWW: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf.

Displaced Person / Displacement. *UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* [online]. 2014 [cit. 2014-11-22]. Dostupné z: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/displaced-person-displacement/>

Exclusion. *UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural organization* [online]. 2014 [cit. 2015-03-28]. Dostupné z: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/exclusion/>

HIRT, Tomáš. Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů. *AntropoWeb: Antropologický portál* [online]. 2007, roč. 2007, 2-3 [cit. 2014-12-06]. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/prehled-nejasnosti-spjatych-s-konceptem-etnicit>

Koncepce bytové politiky. Státní fond rozvoje bydlení [online]. 2012 [cit. 2014-12-11]. Dostupné z: <http://www.sfrb.cz/o-sfrb/koncepce/>

Počet obyvatel v obcích České republiky k 1. 1. 2014. Český statistický úřad [online]. Praha, 2014 [cit. 2014-11-05]. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/BC00298FF/\\$File/1300721403.xlsx](http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/BC00298FF/$File/1300721403.xlsx)

Pravidla pro poskytování bydlení v nájemních bytech v majetku statutárního města Olomouce. In: *Platné předpisy a vyhlášky města Olomouce*. 2011. Dostupné z: www.sno.cz/doc/data/files/50eeb9f80c084.doc

Smlouva o poskytování lokální asistence. 2013. Dostupné z: https://zakazky.vlada.cz/document_download_319.html

SOCIOFACTOR S.R.O. *SITUAČNÍ ANALÝZA sociálně vyloučené lokality Přichystalova - Holická*. Ostrava, 2011. Dostupné z: http://kpss.olomouc.eu/uploaded/download/local/situacni_analyza_olomouc.pdf

SOCIOFACTOR S.R.O. *Situační Analýza Město Litoměřice: Situační analýza sociálně slabých rodin ohrožených sociální exkluzí* [online]. 2012 [cit. 2015-03-24]. Dostupné z: http://komplan.litomerice.cz/upload_dokumenty/zprava-situacni-analyza-final.pdf

Skutky (trestné činy) a objasněnost. Český
Statistický Úřad: Veřejná databáze [online]. 2014
[cit. 2014-12-08]. Dostupné z:
http://vdb.czso.cz/vdbvo/tabparam.jsp?cislotab=KRI0010UU&kapitola_id=380&voa=tabulka&go_zobraz=1&cas_1_39=2012&aktualizuj=Aktualizovat

Smlouva o poskytování lokální asistence. 2013.
Dostupné z:
https://zakazky.vlada.cz/document_download_319.html